

SITUAȚIA DOBROGEI ÎNTRE ANII 1916-1918 ÎN IZVOARE ISTORICE GERMANE DE EPOCĂ*

Valentin CIORBEA **

Rezumat: Articolul analizează câteva documente create de Administrația Germană de Etapă din Dobrogea, care a început să se organizeze începând cu octombrie 1916 pe o suprafață de 7.700km², ce includea județul Constanța și o fâșie din sudul județului Tulcea. În lipsa surselor istorice distruse de război și ocupanți, izvoarele istorice rămase de la Administrația Germană sunt esențiale pentru cunoașterea situației dintr-o importantă zonă a regiunii dintre Dunăre și Marea Neagră. De maxim interes pentru informațiile pe care le conține este *Memoriu al Administrației Germane de Etapă din Dobrogea întocmit la mijlocul lui aprilie 1917*. Cunoașterea realităților demografice este posibilă din datele cuprinse în două statistici: *Statistica locuitorilor din zona Administrației etapelor germane din Dobrogea* după situația din 15 mai 1917 și *Statistica locuitorilor din zona Administrației etapelor germane din Dobrogea* după situația din 15 februarie 1918. Alt document, *Referat asupra convorbirilor ce au avut loc între comandanții de etapă însărcinați cu exploatarea, ofițerii cu aprovizionarea și comandanții de regimente și batalioane*, face referire la 16 teme. „Curierul Dobrogei” este periodicul Administrației germane apărut în limba germană, ulterior cu supliment în limba bulgară și turcă. Administrația germană a tipărit și *Imagini din Dobrogea*, un valoros volum colectiv la care și-au adus contribuția personalități ale științei germane.

Cuvinte-cheie: Dobrogea, Primul Război Mondial, Administrația germană, demografie, exploatarea bogățiilor

Planul de campanie pregătit de Marele Stat Major în baza căruia România a intrat în război, în vara anului 1916, pentru îndeplinirea obiectivului major național, mai întâi împotriva Austro-Ungariei și ulterior a coaliției Puterilor Centrale, a prevăzut, pe segmentul frontului din sudul Dobrogei, „defensiva strategică” împotriva reacției militare a Bulgariei, concomitent cu acoperirea debarcării și fixării trupelor ruse și sârbe la sud de linia Cernavodă-Constanța. Ulterior din Dobrogea se preconiza „ofensiva limitată” până la linia Rusciuk – Șumla – Varna cu scopul de a fixa trupele Bulgariei, Germaniei, Turciei și

* Studiul constituie varianta revăzută și reîntregită a articolului *Realități dobrogene dintre anii 1916-1918 în izvoare istorice germane*, în *Germanii dobrogeni – istorie și civilizație* (coord. Valentin Ciorbea, Corina-Mihaela Apostoleanu, Olga Kaiter), Ediția a II-a revăzută și adăugită, Constanța, 2014, pp. 101-108.

** Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință.

Austro-Ungariei în vederea eliminării posibilității unui atac spre și peste Dunăre prin care se amenința operația strategică din Transilvania.¹

După intrarea în război a Armatei române, în seara zilei de 14/27 august 1916, luptele pe frontul dobrogean, ca de altfel și cele peste Carpați, în Transilvania, au fost afectate de catastrofa de la Turtucaia (24 august – 6 septembrie 1916), unde România a suportat o grea și umilitoare înfrângere.

Așa cum a evoluat linia frontului între Dunăre și Marea Neagră nu a fost decât o suită de încercări succesive de a opri ofensiva inamică. Cu toate că, pe alocuri, ulterior, unitățile românești și ruso-sârbe au opus o dârză rezistență, până la 22 decembrie 1916 cea mai mare parte a Dobrogei a fost ocupată de trupe bulgare, germane și turcești, mai puțin Delta Dunării, asupra căreia România și-a păstrat autoritatea.²

Înaintarea trupelor Puterilor Centrale a provocat dobrogenilor, cu precădere românilor, reprezentanților Statului, o stare care a evoluat de la îngrijorare la panică. La Constanța evenimentele derulate după intrarea țării în război și până la dramatica zi de 9 octombrie 1916, când orașul a fost evacuat de autorități, militari și alte convoaie de populație ne sunt cunoscute prin punerea în valoare de izvoare istorice inedite.³

Populația Constanței a început să părăsească localitatea în pripă la începutul lunii septembrie 1916. Evenimentele s-au precipitat sub impactul bombardamentelor efectuate de aviația germană și a deciziilor autorităților militare ruse. Hotărârea amiralului Patton, comandantul Escadrei ruse aflate în portul Constanța de a reîmbarca, pe timp de noapte, materialele de pe cheu și a pleca la Sevastopol a afectat puternic moralul constănțenilor.⁴ Conștient că produsele petroliere stocate la stația de petrol nu mai puteau fi evacuate, prefectul județului, O. Mumuianu a obținut de la general A.M. Zaioncikovski, comandantul Corpului 47 rus, în dimineața zilei de 9 octombrie, aprobarea ca depozitele să fie

¹ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1918*, Ediția a II-a. Refăcută în întregime și mult adăugită, vol. I. Editura Casei Școalelor, București, 1925, pp. 444-445; 473-478. Colonel dr. V. Alexandrescu, ș.a., *Istoria militară a poporului român de la cucerirea independenței de stat până la înfăptuirea Horii Unirii de la 1918 în anii înfăptuirii Primului Război Mondial*, București; 1988, pp. 431-437; *Campaniile din Dobrogea. Rapoarte de război din Marele Cartier General*, în *Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918 / Imagini din Dobrogea 1916-1918*. Traducere Gustav Rükert, Editura Ex Ponto, Constanța, 2011, pp. 316-334.

² Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între anii 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*. Ediția a II-a revăzută și reîntregită. Cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 34.

³ Vezi *Idem*, *Constituirea sistemului româno-rus pentru apărarea portului Constanța august 1916*, în *Tradiție, Istorie, Armata*. (Coord. Olimpiu Daniel Glodarenco), vol. I. Editura Siteh, Craiova, Editura Muzeului Național „Regele Ferdinand”, 2015, pp. 445-449; *Idem*, *Evoluția Dobrogei*, pp. 30-43.

⁴ Arhivele Militare Romane, fond Divizia de Mare, dosar 18, f. 34.

incendiate, dar ordinul nu a fost executat de amiralul Patton „sub pretext că va scăpa Constanța”.⁵ De altfel și aprobarea pentru evacuare, pe data de 8 octombrie era tardivă, trupele Puterilor Centrale erau gata să pătrundă prin sud în oraș. Bunurile statului, ale armatei și instituțiilor nu au putut fi evacuate. S-a plecat în refugiu în grabă „cu un mic geamantan, alții nici cu atât”, prima grijă a fost asigurarea transportului răniților, a actelor și arhivelor Consiliului, după cum reiese dintr-un raport adresat de prefect la 11 octombrie 1916 Guvernului și Marelui Cartier General.⁶

Aflăm ce s-a întâmplat cu arhiva orașului dintr-un document întocmit în anul 1919, intitulat „Memoriu asupra pagubelor făcute de inamic în orașul Constanța” pe care Primăria l-a înaintat Ministerului de Interne. Ni se confirmă, între altele, că arhiva în „cea mai mare parte a fost salvată” și dusă la Brăila. Ulterior, din ordinul conducerii Etapei Germane este readusă la Constanța, fiind depozitată în beciurile și podurile clădirii ocupate de Comenduirea de Etapă. La solicitarea comercianților din Constanța care nu aveau hârtie pentru ambalaj, dosarele Primăriei au fost vândute acestora. Totul s-a pierdut.⁷

Din timpul ocupației germane, care a durat între 9 octombrie 1916 și noiembrie 1918, s-au păstrat puține documente în Fondul Primăriei municipiului Constanța deținut de Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale. Sunt numai câteva dosare ale administrației germane care ne oferă informații referitoare la diverse aspecte (aprovizionare cu lemne, salarii, învățământ ș.a.), privind evoluția orașului.⁸ Pentru alte localități astfel de surse nu s-au păstrat. Totuși cunoașterea istorică beneficiază de câteva izvoare documentare create de autoritățile militare germane care au administrat o importantă zonă a Dobrogei. Primele prezentări a câtorva documente s-a făcut în revista „Arhiva Dobrogei”, încă din 1919, după cum se va vedea.

Cauzele care au determinat Germania să-și constituie propria administrație de Etapă între Dunăre și Marea Neagră le aflăm din cel mai important izvor istoric german: **Memoriu al Administrației Germane de Etapă din Dobrogea întocmit la mijlocul lui aprilie 1917.**⁹

După ocuparea Dobrogei, guvernul Bulgariei a creat și instalat cu rapiditate propriile structuri „cu prefecti, subprefecti, primari și comisii de trei

⁵ „Dobrogea Jună” (Constanța), an XIV, nr. 3, 25 decembrie 1919.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Apud Stoica Lascu, în „România de la Mare”, anul I, nr. 1/1992, p. 29.

⁸ Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale, fond Primăria Municipiului Constanța, dosare 1-10/1917; 1-13/1918; Constantin Cheramidoglu, *Regimul ocupației militare la Constanța* (oct. 1916 – dec. 1918), în „Analele Dobrogei”, seria nouă, an IV, nr. 1, Constanța, 1998, pp. 95-102.

⁹ *Denkschrift der Deutschen Etappen Verwaltung in der Dobrudscha. Abgeschlossen Mitte April 1917 / Memoriu al Administrației germane de Etapă din Dobrogea* (Editori: Valentin Ciorbea, Constantin Cheramidoglu, Walter Rastatter), Editura Ex Ponto, Constanța, 2012. (Passim)

membri”¹⁰ pentru administrare și spolierea de bunuri ale regiunii. La Constanța a fost numit prefectul Dobrogei, subordonat guvernului de la Sofia. Teritoriul a fost împărțit în șase subprefecturi cu sediile la Constanța, Medgidia, Cernavodă, Rasova și Silistra. În realitate organizarea respectivă era o structură centrată pe puncte militare de legătură.

Pentru a transmite un semnal puternic în societatea bulgară, primul ministru Rodoslavov a venit în Dobrogea și a participat la instalarea primarilor bulgari la Constanța, Caraharman¹¹, Hârșova, Cernavodă, Rasova și Silistra. În primele trei localități s-au deschis posturi de poliție, s-au organizat tribunale care aplicau legislația statului vecin. Magistrații români, neagreați, au fost arestați după „procedura de război” sub acuzarea că lezează interesele statului bulgar.¹² Limba bulgară a fost impusă ca mijloc oficial de comunicare.

Memoriul precizează fără echivoc că obiectivele autorităților bulgare, civile și militare, în primele săptămâni „priveau doar spolierea populației teritoriului pentru armată, urmărirea dezertorilor și adunarea de vite”.¹³ Documentul accentuează că activitatea administrației bulgare a fost „îndreptată să aservească ultimele forțe economice, încă existente, intereselor bulgare și intereselor private ale funcționarilor”.¹⁴

Prin politica aplicată în Dobrogea, Bulgaria și-a pus partenerii – Germania, Austro-Ungaria și Turcia – în dezavantaj creându-le dificultăți. Foarte repede „aliații nu mai erau de aceeași parte” întrucât problemele de aprovizionare și măsurile Sofiei de a controla singură Dobrogea a transformat-o în principala cauză a fricțiunilor din alianța Puterilor Centrale”.¹⁵ Germania se confrunta cu o lipsă acută de uleiuri pentru motoare și materii prime strategice, petrol, cereale ș.a., care constituiau, după expresia locotenent-colonelului Van Bergh, șeful de Stat Major al Administrației germane dintre Dunăre și Marea Neagră „nervul războiului”, iar Dobrogea deținea astfel de produse.¹⁶ Pe de altă parte Bulgaria dorea să exploateze provincia exclusiv în folos propriu, atitudine ce a dus la neînțelegeri și chiar ciocniri militare în Dobrogea, ceea ce a impus adoptarea de către conducerea Armatei germane a unor dispoziții ce cuprind măsurile de reacție la acțiunile trupelor bulgare. Cea mai importantă decizie a guvernului de la Berlin a constituit-o instalarea propriei administrații militare, așa cum făcuse și în celelalte regiuni ocupate.

¹⁰ C.B., *op.cit.*, p. 127.

¹¹ Caraharman – astăzi comuna Corbu.

¹² *Denkschrift*, p. 27.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 25.

¹⁵ Von Björn Opfer-Klinger, *Eine kleine Region spaltet den Verbund – Die Dobrudscha als Konfliktregion im Ersten Weltkrieg*, in „Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik”; Heft No. 1 u. 2/Herbst 2014, p. 47 și urm.

¹⁶ C.B., *op.cit.*, p. 119.

Ordinul de constituire a ceea ce s-a numit la început **Administrația Germană a Teritoriului din Dobrogea Românească** a fost emis la 24 octombrie 1916. Ulterior structura militară a fost redenumită **Administrația Germană de Etapă din Dobrogea**. La comanda sa a fost numit generalul-locotenent Kurt (Curt) von Unger în calitate de inspector, subordonat feldmareșalului Mackensen, comandantul trupelor germane din teritoriul ocupat al României. Principala misiune a administrației militare „a fost colectarea și distribuirea proviziilor precum și punerea în funcțiune a unei noi producții orientată spre economia de război”¹⁷.

Teritoriul dobrogean pe care s-a instalat **Administrația Germană de Etapă** s-a întins pe 7.700 km². A cuprins Județul Constanța și o fâșie din sudul județului Tulcea până la linia imaginară delimitată la est de Capul Doloșman, în prelungire Jurilovca – Slava Rusă și Ostrov la vest. La nord, până la Dunăre, controlul l-a deținut Armata a 3-a bulgară.

Administrația de Etapă a funcționat prin structuri militare, economice și de administrație. Bunăoară, **Statul major** a fost încadrat cu cinci ofițeri avându-l ca șef, cum s-a precizat mai sus, pe locotenent-colonelul Van den Bergh. **Statul major economic** a coordonat activitatea Comisiei economice comandată de căpitanul de cavalerie Kreth, în calitate de președinte, având în subordine cinci ofițeri din care trei răspundeau de Secția agricolă, Secția tehnică și Secția materiilor industriale. Ceilalți doi aveau, unul responsabilități de birou iar celălalt de comandă.

Din Statul major economic a făcut parte și **Serviciul materiilor prime de război**, la comanda căruia s-a aflat un căpitan.

A treia structură, **Serviciul administrației**, a fost încadrat cu ofițeri și civili care răspundeau de intendență, administrația civilă, Consiliul de război și probleme de justiție. **Serviciul sanitar**, **Serviciul veterinar**, **Direcția construcții** și un preot militar se subordonau aceluiași serviciu.

Din considerente economice și militare zona a fost organizată pe șase comandatură de etape:

A. Constanța (262) încadrată cu patru ofițeri; **B.** Medgidia (294) cu trei ofițeri; **C.** Caraomer (274) cu trei ofițeri; **D.** Cuzgun¹⁸ (295) cu doi ofițeri; **E.** Hârșova (293) cu trei ofițeri; **F.** Cogealac, încadrată cu doi ofițeri cu responsabilități economice și pază de coastă între Capul Midia și Capul Doloșman, subordonați comandaturii Hârșova. Fiecare comandatură de etapă a fost împărțită pe subregiuni, iar localitățile pe sectoare.¹⁹

¹⁷ Günter Klein, *Ocupația germană în România din anii 1916-1918 în lumina memorialisticii germane despre Primul Război Mondial*, în „Buletinul Arhivelor Militare. Document”, an XI, nr. 4(42), 2008, p. 5.

¹⁸ Ion Corvin.

¹⁹ *Denkschrift*, p. 1.

A patra structură a Administrației o formau trupele germane dislocate în Dobrogea: Regimentul 1 de rezervă al Vânătorilor, Batalionul „de Landsturm” XII/19 și Batalionul „Landsturm” XVIII/55”.²⁰

Cele mai multe trupe au fost instalate la Constanța pentru evaluarea capacităților productive și a produselor aflate în depozite care trebuiau preluate și transportate partenerilor Puterilor Centrale.

Pentru organizarea transporturilor de materii prime și întreținerea tehnică a conductelor de petrol prin care se aducea țițeiul la Stația de petrol a portului Constanța s-a creat **Serviciul pentru combustibili**. O altă structură a preluat întreținerea instalațiilor electrice din port și orașul Constanța pentru asigurarea iluminatului, supravegherea tehnică a silozurilor, a instalațiilor uzinelor de apă de la Murfatlar (Basarabi) și Cernavodă, încadrată cu patru ofițeri și „numeroase echipe calificate tehnic sau ca lăcătuși”.²¹

Secțiunea pentru agricultură s-a preocupat de organizarea lucrărilor agricole executate cu militari germani precum și de „gospodărirea unor moșii mai mari”.²²

Pentru achiziționarea produselor din zona controlată de Armata a 3-a bulgară și de la achizitorii civili care preluau diverse articole de la populație s-a organizat **Centrul de materii prime** încadrat de patru ofițeri.

Memoriul ne informează că până la 27 martie 1917 când s-a încheiat încadrarea cu efective militare a tuturor structurilor, **Administrația de Etapă** „a fost pentru început lipsită de putere”²³ întrucât funcționarii bulgari au refuzat colaborarea cu militarii germani, în lipsa unor reglementări stabilite la nivelul guvernelor Germaniei și Bulgariei. De la sfârșitul lunii noiembrie 1916 conducerea Administrației germane a trecut la înlocuirea funcționarilor bulgari, operațiune desfășurată „cu multe greutăți, după lungi tratative și cu mari nemulțumiri care au făcut să se degradeze relațiile dintre tovarăși”, conform aprecierii istoricului Constantin Kirițescu.²⁴

Realitatea este confirmată și de generalul Erich Ludendorff care avea să sublinieze în memoriile sale, publicate și în România, în 1919, că „bulgarii făcură multe greutăți autorităților germane din Dobrogea iar funcționarea administrației germane avu de suferit de pe urma acestor hărțuiri”.²⁵

Consiliul local impus la Constanța de ocupanții bulgari, nereprezentativ, a fost schimbat cu cetățeni „din cei mai respectabili ai tuturor naționalităților din

²⁰ C.B., *De sub ocupația germană în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. II, nr. 2, aprilie-iunie 1919, p. 117-118.

²¹ *Ibidem*, p. 5.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 27.

²⁴ Const. Kirițescu, *op.cit.*, p. 165.

²⁵ *Memoriile generalului Ludendorff despre războiul mondial și prăbușirea Germaniei*. Editura „Răspândirea culturii”, București, 1919, p. 437-438.

oraș”.²⁶ Imediat partea bulgară a reacționat arestând membrii neagreați, aducând ca justificări prevederile juridice de război”.²⁷

Până la 5 ianuarie 1917, când conducerile celor două armate, germană și bulgară, au semnat Convenția de la Pless s-a menținut o situație „inadmisibilă și dăunătoare prestigiului Administrației de Etapă” care nu reușea să controleze teritoriul și să-și îndeplinească, în condiții propice, ordinele pentru care fusese înființată.²⁸

Documentul relatează că cei doi funcționari principali din Constanța, prefectul și șeful poliției, trebuiau să se subordoneze generalului Von Unger. Prefectului i s-au limitat atribuțiile la rolul de „organ ajutativ consultativ” al șefului german al Administrației civile pentru activitatea comunelor și reprezentarea populației bulgare.²⁹ Până la 15 februarie 1917 funcționarii bulgari au fost demși, întreaga administrație reorganizată, comandamentele de Etapă și economice au luat locul prefectului, subprefecților și primarilor. Unele comune datorită numărului mic al populației au fost tratate ca sate iar Cernavodă și Hârșova ca și comune rurale”.³⁰ La Constanța s-a numit un primar austriac, în persoana lui Sidorovicz, ce locuia în oraș de 18 ani, numai până la sosirea ofițerului administrativ care a preluat conducerea treburilor primăriei.

Populația a fost avertizată, prin afișaj, că întreaga administrație „este condusă numai de către comandamentele de Etapă și economice”.³¹ Ulterior, la insistențele guvernului bulgar, Germania a acceptat ca la comandamentele de Etapă să fie încadrat un ofițer bulgar cu statutul de reprezentant, iar în localitățile cu populație română și bulgară să fie instalați primari bulgari, primari musulmani în localitățile cu populație turcă și tătară, iar în comunitățile germane primari germani. În problemele etnice din Dobrogea ultimul cuvânt și-l rezervase guvernul Reichului.³²

Războiul afectase „nespus de mult regiunea” se precizează în **Memoriu**. Majoritatea satelor din zonele de lupte „au fost arse și complet distruse”. „Locuitorii refugiați își duceau viața printre ruine fiind spoliați de toate mijloacele necesare reluării activității lor economice”. Imaginea „teritoriului lipsit de oameni și animale făcea, prin pustietatea sa, o impresie dezolantă, numai puține sate fac excepție”.³³

Până în aprilie 1917 când s-a redactat **Memoriul** nu se cunoștea numărul populației existente în Etapă, neputându-se efectua un recensământ general. La

²⁶ *Denkschrift*, p. 27.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 29-30.

³⁰ *Ibidem*, p. 35.

³¹ *Ibidem*, p. 31.

³² Von Björn Opfer-Klinger, *op.cit.*, p. 54.

³³ *Ibidem*, p. 17.

mijlocul lunii februarie 1917 s-a aproximat numărul locuitorilor la circa 80.000, din care români 26.300 (32,1%); turci și tătari 25.100 (30,6%); bulgari 20.800 (25,7%); germani 5.300 (6,5%); greci și armeni 4.500 (5,1%). Populația Constanței se diminuase cu 7.100 de locuitori, înainte de război fiind de 34.000, conform cifrei incluse în document. Turcii și tătarii numărau 3.100, bulgarii 800, germanii 300, austro-ungarii 180, grecii 700, armenii 250, albanezii 110, românii 1300.³⁴

Prima sarcină a conducerii Etapei, având în vedere consecințele războiului și lipsa de siguranță juridică, a fost să redea încrederea populației că vor sprijini și reluarea activității economice. Treptat au început să revină din refugiu grupuri de dobrogeni, activitate reglementată de o structură creată în acest sens - Centrul de primire a refugiaților de la Brăila. În localitățile Cernavodă și Ostrov au fost stabilite puncte de preluare a celor ce reveneau în regiune. După controlul medical, deparazitare și vaccinare, grupuri compacte erau îndrumate spre așezările lor. Până în luna aprilie 1917 reveniseră în dreapta Dunării, pe la Brăila, 15.296 de dobrogeni cu 5.562 de vite. Pe la Fetești și Piuța Petrei sosiseră coloane mari care n-au fost controlate medical și nici numărate. Aceeași situație s-a petrecut în Cernavodă și Hârșova.³⁵

Cunoașterea modificărilor demografice a impus conducerii Administrației de Etapă efectuarea a două recensăminte a căror date au fost publicate la 15 mai 1917 și 15 februarie 1918, sub forma unor broșuri. Din păcate nu s-au păstrat, conținutul fiind totuși cunoscut din analiza pe care a făcut-o imediat după război Constantin Brătescu, reputatul profesor constănțean, primul cercetător interesat de perioada Administrației germane din Dobrogea.³⁶

Prima, de fapt o statistică, intitulată **Einwohnerverzeichnis in Bereich der Deutschen Etappen – Verwaltung in der Dobrudscha, nach dem stande vom 15 mai 1917** (*Statistica locuitorilor din zona Administrației etapelor germane din Dobrogea*, după situația din 15 mai 1917) cuprinde „cifrele globale ale naționalităților din cele șase subdiviziuni administrate de etapele germane”³⁷. Conform recensământului numărul era de 5.333, cu 33 mai mult față de aproximarea efectuată în 1917. Bulgarii au crescut la 28.910, cu 8.110 locuitori în plus. Sporul populației bulgare se explică prin impunerea instalării administrației proprii de guvernul de la Sofia. Turcii și tătarii au înregistrat de asemenea creșterea cu 9.966 de suflete, totalul fiind de 35.066. Cifra românilor era de 87.990. Numărul rușilor, armenilor și evreilor ș.a. era 6065. În Constanța au fost

³⁴ *Ibidem*, f. 9.

³⁵ *Ibidem*, p. 19.

³⁶ C. Brătescu, *Două statistici etnografice germane în Dobrogea, 15 mai 1917; 15 februarie 1918*, în „Arhiva Dobrogei”, Revista Societății pentru Cercetarea și Studiarea Dobrogei, vol. 2, nr. 1, 1919, pp. 60-71.

³⁷ *Ibidem*, p. 60.

recenzați 26.708. Înainte de intrarea în război, Constanța avea 33.918 locuitori.³⁸ Comparând datele se deduce o diferență de 7.210 locuitori. Apreciem că numărul refugiaților a fost mai mare. Creșterea se poate pune pe seama bulgarilor veniți în zonă. În Medgidia au fost înregistrați 31.464, la Caraorman (Negru-Vodă) 15.388, la Cuzgun (Ion Corvin) 32.154, la Cogealac 27.916, la Hârșova 35.682. Administrația de Etapă Germană din Dobrogea preciza că la 15 mai 1917 populația totală în zonă era de 169.322 locuitori.

Cea de a doua fascicolă de opt pagini a fost denumită **Einwohnerverzeichnis in Bereich der Deutschen Etappen – Verwaltung in der Dobrudscha, nach dem stande vom 15 februarie 1918** (*Statistica locuitorilor din zona Administrației etapelor germane din Dobrogea, după situația din 15 februarie 1918*).³⁹ Recensământul preciza mai întâi numărul localităților existente în Etapă, în total 247, iar pe subetape după cum urmează: Constanța 32; Medgidia 48; Caraorman 39; Cuzgun 49; Cogealac 37; Hârșova 42.

În al doilea rând se prezenta situația procentuală a locuitorilor: români cu 51,97%; turco-tătarii 20,71%; bulgarii 17%; rușii-lipoveni 3,65%; germanii 3,15%; armenii, grecii, evreii ș.a. 3,52%.⁴⁰ Statistica Administrației de Etapă susține, prin cifre care nu pot fi bănuite de parteneriat pro românesc, că românii, cu toate condițiile dificile, au fost majoritari sub **Administrația de Etapă din Dobrogea**.

Se impune să subliniem că în cadrul Etapei circulația persoanelor a fost controlată și strict reglementată. La 15 ianuarie 1917, printr-un ordin de zi completat cu instrucțiuni de aplicare, cetățenii puteau circula, în subetape, pe bază de buletin emis de conducerea structurii ce avea valabilitate pe raza acesteia. Pentru deplasare în afara subetapei era nevoie de un „permis de trecere” semnat de comandantul local.⁴¹ Intrarea în zona Etapei se efectua pe baza precizărilor unui nou ordin de zi din 27 ianuarie 1917, făcute numai cu aprobarea conducerii Administrației germane. Aplicarea, se precizează în **Memoriu** s-a izbit de cele mai multe dificultăți din partea comandamentelor și administrațiilor locale bulgare care au acordat conaționalilor pașapoarte „fără să fi luat aprobarea chiar și numai într-un singur caz”.⁴²

Comunicarea cu populația s-a făcut prin intermediul conducerilor administrațiilor de subetape, prin afișaj, cum am menționat, iar pentru trupele din subordine printr-un periodic a căror prime trei numere au purtat denumirea de *Deutsche Etappen Verwaltung in der Dobrudscha* (prima ediție nu s-a păstrat,

³⁸ *Tomi-Constanța*. Monografie alcătuită de colonel Ionescu Dobrogianu, profesor. Cu planul orașului și indicele de străzi, Constanța, 1931, p. 97.

³⁹ C. Brătescu, *op.cit.*, p. 61.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Denkschrift*, p. 39.

⁴² *Ibidem*.

probabil s-a tipărit pe 21 noiembrie 1916, iar următoarele două numere în zilele de 22 și 23 noiembrie același an). Începând cu numărul patru ziarul și-a schimbat numele în *Dobrudscha Bote*.⁴³ Din anul 1917 *Curierul* a publicat „și un supliment bulgăresc și turcesc în aceeași coală”.⁴⁴

Pentru a-și putea îndeplini sarcinile principale privind materiile prime de război necesare Germaniei și aliaților ei, **Administrația Germană de Etapă din Dobrogea** a pus pe primul plan și chestiunea impozitelor și redresarea situației economice. S-au eliminat impozitele introduse de funcționarii bulgari și s-a revenit la taxele percepute în perioada administrației românești. Din cauza lipsei documentelor privitoare la situația economică precară, la Constanța sistemul de impozitare a trebuit refăcut integral. Din ceea ce încasaseră bulgarii, din taxele pe vânzarea pâinii și a peștelui s-au alocat sume pentru nevoile administrației. Banii nu au acoperit cheltuielile astfel că Primăria a primit un credit de 30.000 lei din Fondul de finanțare a teritoriului pe care l-a avut la dispoziție conducerea Etapei.⁴⁵

În vederea stabilirii cantităților și tipurilor de produse existente s-a trecut la evaluarea situației economice. S-a început cu subetapa Constanța. La 5 noiembrie 1916 în silozurile din port s-au găsit 10.340 tone grâu, 60 tone secară, 3.050 tone făină, 3.750 tone porumb, 1090 tone ovăz, 13.500 tone orz, 500 tone țărâțe și 2.600 tone fasole.⁴⁶ Din împrejurimile orașului s-au strâns 685 tone orz și 556 tone fasole. Calitatea stocurilor era precară, majoritatea fiind afectate de mucegai, umiditate sporită, motiv pentru care orzul, spre exemplu, încolțise. Din ceea ce s-a putut folosi, o parte s-a alocat, până la sfârșitul anului, trupelor germane, Armatei a 3-a bulgare și locuitorilor Constanței.

Majoritatea cerealelor au fost repartizate Turciei în baza Convenției de la Sofia din 2 decembrie 1916, semnată de împuterniciții ai conducerilor armatelor Puterilor Centrale. Cerealele rechiziționate ori achiziționate s-au dat Armatei a 3-a pentru consum, iar țăranii au păstrat sămânță și hrană pentru animalele de tracțiune. Satele care nu-și puteau asigura hrana au primit de asemenea cereale.⁴⁷

Conducerea **Administrației de Etapă** a hotărât să controleze strict stocurile de alimente, de cereale și animale, pentru asigurarea hrănirii trupelor proprii dar și a populației. Informațiile care veneau din teritoriu erau alarmante. Comandamentele de etapă raportau un deficit mare la cereale, și nu pot „acoperi necesarul de hrană al populației și pentru însămânțări”.⁴⁸ Pentru a-i determina pe

⁴³ Dumitru Constantin Zamfir, Octavian Georgescu, *Presa dobrogeană (1879-18980). Bibliografie comentată și adnotată*, Constanța, 1985, p. 113.

⁴⁴ Emanoil Bucuța, *Cincizeci de ani de presă dobrogeană în 1878-1928. Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 739.

⁴⁵ *Denkschrift*, p. 37.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 121.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 45.

țărani să-și scoată cerealele stocate „la vedere” s-a decis ca preluarea să se efectueze cu plata în numerar”.⁴⁹

Aceiași decizie s-a aplicat și în cazul animalelor rechiziționate pentru tăiere”.⁵⁰ Comandamentele au inventariat șeptelul. În teritoriu au găsit 29.000 cai, 20.000 bovine, 78.000 oi, 1.100 capre și 5.500 porci.⁵¹ Capacitatea proprietarilor de hrănire a animalelor, cum se subliniază, era cam „proastă” din cauza iernii grele, cu zăpadă mare. Nu s-a putut asigura decât circa 100 kg de carne, cu totul insuficientă trupelor germane. Se aprecia, pe bună dreptate, că „nu mai poate fi vorba despre consumul de carne al populației”.⁵²

Dacă la început se asigurau și locuitorilor de la sate diverse alimente, sarcina procurării produselor de primă necesitate s-a transferat primarilor. Acolo unde localitățile nu puteau rezolva problema s-a aprobat compensare între comune. De pe piața Constanței au dispărut produse precum cafeaua, ceaiul, zahărul, uleiul, oțetul ș.a. „dar – menționează **Memoriul** – această situație există în țară și populația trebuie să se resemneze”.⁵³

Activitatea morilor, mai puțin cele controlate de bulgari, a fost pusă sub pază militarizată. Din ceea ce se măcina s-a repartizat celor ce lucrau 500 gr. de făină și 250 gr. mălai pentru un copil. Locuitorii care nu participau la munci în folosul ocupanților primeau numai mălai.

Necesarul de alimente a fost în creștere pe măsură ce grupuri de refugiați reveneau acasă. În punctele de trecere, la Ostrov, Hârșova și Cernavodă s-au amenajat centre de repartizare a alimentelor.

Atenția ocupanților germani și bulgari s-a îndreptat și spre inventarierea produselor petroliere existente în portul Constanța, Medeea și Palas, rechiziționarea și împărțirea între ocupanți.

S-au efectuat două evaluări. Prima terminată înainte de 4 noiembrie 1916, dată la care nave rusești au bombardat depozitele de produse petroliere, a evidențiat că totalul stocurilor pe categorii de produse era următoarea: benzină 133.000 tone; petrol 55.000 tone; păcură 27.800 tone; motorină 21.390 tone; ulei de motor 1.150 tone. Au mai fost găsite 150 de butoaie, fiecare cu 175 kg ulei pentru motoare.

Atacul navelor rusești a distrus șapte rezervoare de depozitare iar alte cinci au fost avariate, pierzându-se 16.300 tone de petrol, benzină și motorină. Al doilea inventar a evidențiat că datele primului proces-verbal nu au fost în consens cu realitatea.⁵⁴ S-au făcut noi măsurători și s-a analizat compoziția produselor

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Denkschrift*, p. 45.

⁵² *Ibidem*, p. 49.

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ *Ibidem*, p. 49-50.

depozitate. Cantitățile găsite și prezentate în **Memoriu** arată că la Constanța existau 118.214 tone de benzină ușoară și grea; 63 tone petrol; 10.198 tone motorină; 32.763 tone păcură; 149 ulei de motor și 16 tone naftalină. La Medeea au fost inventariate 100.000 de centre de tablă și butoaie de lemn.⁵⁵

Convenția de la Sofia, la punctele 3-4, preciza că expedițiile trebuiau efectuate în funcție de posibilitățile de transport. Germania și-a rezervat benzina ușoară pentru avioane și motorina necesară submarinelor. Celelalte produse reveneau Bulgariei, Turciei și Austro-Ungariei. Cerințele fiind stringente, s-a întocmit un nou protocol de expediere, primele produse fiind cele din stocurile periclitare, care aparțineau „unor state inamice” și în al treilea rând, produsele societăților la care participa și căpitanul german.⁵⁶ În realitate transporturile au depins de numărul vagoanelor cisternă și capacitatea căilor ferate. Solicitățile fiind imperioase, s-a utilizat și transportul pe apă. Din Constanța, cu nave și corăbii la Istanbul pentru Turcia, iar Germania a încărcat șlepuri-cisternă la Rusciuk și Cernavodă. Începând cu 19 ianuarie 1917, când a fost pusă în funcțiune la Cernavodă instalația de transfer a produselor din vagoane în șlepuri, prima navă a fost încărcată. Între noiembrie 1916 și martie 1917 s-au expedit, pe calea ferată, 24.888 tone iar cu căruțele 647 tone. Se aștepta ca după îmbunătățirea vremii și utilizării trenurilor numai pentru transportul produselor petroliere, în aprilie să se expedieze 20.000 tone.⁵⁷ Până la 31 martie Germania a preluat 14.170 tone, Bulgaria 8.587 tone, iar Turcia 2241 tone.

O nouă problemă a apărut în relațiile germano-bulgare referitoare la rafinăria de la Cernavodă pe care bulgarii puseseră mâna și rechiziționaseră 24 tone benzină, petrol și ulei de motor. Rafinăria a fost preluată de **Administrația de Etapă** la 26 februarie 1917 „după dispute mai lungi cu bulgarii”.⁵⁸ Inventarul efectuat a evidențiat existența, în tancuri și butoaie, a cantității de 48 tone ulei de motor, 78 tone motorină, 375 tone benzină, 170 tone țitei brut și 174 tone petrol. Cantități mici din ulei de motor s-au expedit la Constanța pentru necesități și ridicarea calității. Lipsa de personal a făcut ca celelalte cantități să rămână stocate.

Creșterea intensității operațiunilor legate de produsele petroliere a făcut ca Serviciul contabilitate și comandamentele de subetapă să-și sporească personalul de la 34, în decembrie 1916, la 371 din care: 136 militari germani, soldați turci 14, prizonieri români 170 și 32 civili. Soldații turci au fost folosiți la activități de dogărie iar prizonierii români și civilii la lucrări de recondiționare.

Administrația germană dorea să îmbunătățească capacitatea de expediție. În lipsa planurilor rețelei de conducte îngropate s-au montat noi conducte la suprafață. O altă problemă a fost legată de modificarea ventilelor de la conducte

⁵⁵ *Ibidem*, p. 50.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 53.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 59.

pentru schimbarea sensului de transport din tancuri spre vagoanele cisternă. S-a ajuns ca un vagon-cisternă să fie încărcat în 6 minute, iar pe zi 50 de vapoare.⁵⁹ Activitățile au mai fost afectate de incendii la unele instalații, situații ce au impus ca trupele de pompieri să fie menținute „permanent în alertă”.⁶⁰

Până la 5 noiembrie 1916, **Administrația de Etapă prin Centrul de materii prime de război** a efectuat activități specifice de depistări, evaluări, confiscări/achiziționări de diverse materii prime din Constanța și împrejurimi. În principal în respectiva categorie au fost incluse produse de origine animală și derivate precum diverse tipuri de piei de vită, oi, capre, porc, vânat, coarne, păr, lână dar și oleaginoase, semințe de in, rapiță, semănată și sălbatică, muștar, mac, semințe de floarea soarelui, susan, uleiuri rezultate din prelucrare și turte, uleiul de măsline și in, opiul, tutunul și coconii de mătase. S-au adăugat produse neferoase, cupru, nichel, alamă, cositor, zinc, plumb și diverse aliaje, substanțe chimice pentru tăbăcit și deșeuri de cauciuc. La prima evaluare s-a apreciat că respectivele produse se ridicau la valoarea de 2.500.000 mărci.

Activitatea s-a extins la nivelul întregii regiuni prin cei 200 de achizitori civili, primari și „alte persoane potrivite” care lucrau sub coordonarea ofițerilor economiști. Materiile prime fără proprietar erau confiscate, celelalte achiziționate și depozitate în centre organizate lângă calea ferată și drumurile accesibile camioanelor.⁶¹ S-a avut grijă să se lase producătorilor sămânță pentru însămânțările de primăvară.

La 1 aprilie 1917 valoarea materiilor prime de război preluate urcase la 5.209.616,60 mărci, motiv pentru care achizițiile au fost apreciate ca „mulțumitoare”.⁶² Rechizițiile puteau fi mai mari dar s-au înregistrat dificultăți datorită bulgarilor care preluau și astfel de produse și a neasigurării ritmicității transporturilor din lipsa cailor, căruțelor și drumurilor proaste.

În principal Germania a preluat semințele oleaginoase, celelalte produse fiind repartizate pentru nevoile trupelor proprii și a celor bulgare, precum și prin Comisia de la Budapesta care dirija rechizițiile.

Mina de la Altân Tepe a fost preluată de Centrul de materii prime și Serviciul tehnic. După inspectarea depozitului s-a constatat existența a 3.000 tone de cupru și sulf. Întrucât instalațiile erau distruse și puțurile inundate s-a trecut la efectuarea unor lucrări pregătitoare pentru reluarea producției dacă se putea asigura forța de muncă. Estimările efectuate arătau că se putea conta, în iunie 1917, pe o extracție de 100 de tone minereu cuprifer.⁶³

⁵⁹ *Ibidem*, p. 61.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 65.

⁶¹ *Ibidem*, p.67.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 95.

Însămânțările din toamna anului 1916 erau mult diminuate, iar mii de hectare de porumb au rămas nerecoltate datorită transformării regiunii dintre Dunăre și Marea Neagră în teatru de operații militare. Ceea ce țărani au reușit să strângă au depozitat după obiceiul practicat în Dobrogea în gropi săpate în propriile gospodării. Marii proprietari și-au dus recolta la silozuri.

Mașini agricole au fost găsite „în număr mare” datorită lipsei forței de muncă și suprafețelor mari pe care se efectuau lucrări specifice⁶⁴ dar marea majoritate erau deteriorate. Repunerea în funcțiune necesita piese greu de procurat. Lipseau forța de muncă și animalele de tracțiune. Țărani rămași se temeau să iasă în câmp cu atelaje întrucât trupele și funcționarii bulgari confiscau tot. Cercetările efectuate în sate au relevat că exceptând localitățile în care trăiau bulgari „aproape nu s-a arat nimic”.⁶⁵

Pe măsură ce trupele germane și-au făcut simțită prezența în mediul rural „s-a trezit în rândul sătenilor sentimentul siguranței și al legalității și de atunci au fost pornite însămânțările de primăvară sub supravegherea comandamentelor și a împuterniciților”.⁶⁶

Pentru stimularea producției agricole, Administrația germană a luat câteva măsuri. Producătorii își păstrau terenurile, s-au achiziționat în avans recolte „la prețuri avantajoase cu bani numerar”, de asemenea s-au arendat în parcele la 20 lei hectarul 30.000 de ha.⁶⁷ Șapte moșii cu un total de 19.000 ha au fost administrate direct de militarii germani.

Problema lipsei animalelor de tracțiune s-a soluționat parțial prin cumpărare de către Administrație „a unui mare număr de animale care au fost împrumutate țărinilor. Contra cost s-au pus la dispoziție atelaje deținute de militarii germani. Se spera ca odată cu revenirea mai multor refugiați de peste Dunăre să crească numărul brațelor de muncă, sector unde situația era apreciată ca apăsătoare”.⁶⁸

Pe baza estimărilor considerate ca „nesigure” suprafețele însămânțate în toamnă erau de 24.699,5 ha, iar în primăvara anului 1917 se intenționa efectuarea de însămânțări pe 16.595,6 ha.⁶⁹ Oleaginoasele și porumbul erau culturile avute prioritar în vedere de Administrația de Etapă.

În zona Etapei existau 400 ha vie. Nu se conta pe o recoltă „mulțumitoare” întrucât nu se putea efectua stropitul cu sulfat de cupru, care nu se putea achiziționa.⁷⁰

⁶⁴ *Ibidem*, p. 79.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 77.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 79.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁰ *Ibidem*.

S-au luat măsuri pentru revitalizarea pescuitului care încetase ca urmare a faptului că bulgarii rechiziționaseră bărcile și plasele precum și 70-80% din recoltă. În sectoarele Constanța și Jurilovca pescuitul s-a efectuat sub controlul Administrației de Etapă. La Jurilovca pescuitul era restricționat „datorită apropierii de teritoriul de operațiuni și a absenței unei părți importante ale pescarilor”. Producția zilnică înregistra o medie de 5-6000 kg pește.⁷¹ Administrația de Etapă și-a arătat interesul și pentru sectorul silvic. S-a apreciat că se poate utiliza coaja de stejar pentru tăbăcit, iar cea de tei la confecționarea materialelor de legat. Unde a fost posibil s-au amenajat cărbunării și preluarea lemnului pentru foc.

Memoriul aprecia Dobrogea în ce „privește vânătoria pe apă, una din cele mai bogate regiuni de vânătoare din Europa”.⁷² Autoritățile germane au interzis civililor vânătoria iar dintre militari numai ofițerii puteau vâna dacă dețineau permis, și respectau perioadele de interdicție și protejare a păsărilor, cu precădere a stârcilor a căror pene erau căutate pe piața Vienei.

Nu s-a ocolit situația **industrii și întreprinderilor tehnice**. Din capul locului s-a apreciat că Dobrogea „este săracă în întreprinderi industriale”.⁷³ Singurele orașe care dețineau „instalații industriale mai mari” erau Constanța și Cernavodă. Mori mecanizate, prese de ulei se găseau în multe localități dar erau majoritar deteriorate. Cuptoarele mari de var de la Canara, Murfatlar (Basarabi) și Hârșova nu funcționau instalațiile fiind „duse sau deteriorate”.⁷⁴ La începutul anului 1917 din București s-au achiziționat unelte și instalații tehnice pentru a putea să se pună în funcțiune din aparatură.

Instalația de la Silozurile din portul Constanța care depozitau, curățau și încărcau cerealele era considerată „cea mai bună și cea mai mare din Europa”.⁷⁵ După repunerea în funcțiune s-au prelucrat și încărcat, până în aprilie 1917, în nave, 5.800 tone. Uzina electrică a orașului avea în dotare 5 motoare Diesel, de 200-400 C.P. și o baterie mare de acumulatori dar și acestea erau deteriorate neputând fi puse în funcțiune. De la Fabrica de ulei s-a adus un motor cu explozie pentru a se putea pune în funcțiune, parțial, uzina electrică, deși mare parte din rețeaua electrică era afectată de bombardamente. S-au făcut eforturi pentru alimentare cu apă a Constanței, instalațiile fiind distruse. Au fost puse în funcțiune trei stații mici de pompare, s-au adus butoaie cu apă de la stațiile Anadalchioi, Siutghiol și Murfatlar, după ce au fost repuse în funcțiune.

Administrația de Etapă a adus piese de la Gent, din Belgia, pentru repararea celei mai mari mori din Constanța, care putea măcina 20 de tone în 24

⁷¹ *Ibidem*, p. 83.

⁷² *Ibidem*, p. 85.

⁷³ *Ibidem*, p. 87.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

de ore. Unele ateliere de producție au rămas închise fiind lipsite de piese și materii prime. Câteva „fabrici” de bere, gheață, săpun s-au pus de asemenea în funcțiune. O tipografie, preluată de Administrația de Etapă, a asigurat tipărițiile necesare.

La Cernavodă Fabrica de ciment avea, conform estimărilor, nevoie de o infuzie de capital de 250.000 mărci pentru a fi pusă în funcțiune. Cele 300 de tone de ciment fin și var, aflate în depozitul fabricii, au fost rechiziționate pentru lucrări militare. De la Fabrica de șuruburi s-a ridicat toată producția care s-a împărțit între Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia. La Rafinăria din Cernavodă s-a pus, parțial, în funcțiune, numai capacitatea de producere a motorinei din materia primă adusă din Constanța⁷⁶.

În ultimele capitole, al IV-lea, al V-lea și al VI-lea din **Memoriu** se prezintă situația transporturilor feroviare și maritime, a comunicațiilor, problemelor de sănătate ale locuitorilor, a trupelor germane precum și a circulației monetare.

La intrarea în război Dobrogea avea două linii principale, Constanța-Cernavodă cu fir dublu și Medgidia-Boteni pe un singur fir. Aceasta fusese construită până la Bazargic, în 1909, iar în 1913 a fost legată de calea ferată preluată de la Bulgaria.⁷⁷ Pe timpul operațiilor militare linia și stațiile au fost distruse parțial. Ocupanții au refăcut linia pentru a-și asigura efectuarea transporturilor produselor jefuite din Dobrogea. Ritmicitatea funcționalității liniei a fost afectată, conform documentului, de lipsurile la capitolul material rulant și personal specializat. Condițiile meteorologice cu zile de înzăpezire din iarna anului 1916 și alunecările de teren au avut rolul lor în diminuarea transporturilor. Altă cauză care a influențat negativ exploatarea și circulația a venit din faptul că **Direcția militară germană de căi ferate** din Dobrogea se subordona „șefului căii ferate bulgare”, relație ce transforma în fapt structura în „organ executiv al Căilor Ferate Centrale Bulgare”.⁷⁸ De la mijlocul și până la sfârșitul lunii noiembrie 1916 pe linie s-au transportat 880 tone de diverse produse. Începând cu 27 ianuarie 1917 se deschid transporturile spre Istanbul cu 10 vagoane cereale pe zi. Au existat perioade de întreruperi datorate transporturilor în interesul Bulgariei.

Pe principala linie a Etapei, Constanța-Cernavodă prioritate a avut transportul navetelor cu vagoane-cisterne ce duceau produse petroliere de la Stația de petrol a portului spre instalațiile de încărcare la fluviu. Primul transport s-a efectuat pe 18 ianuarie 1917, reluat din trei în trei zile pentru început. La 31 martie 1917 s-a ajuns la 46 vagoane-cisternă. În condițiile în care intrau în dotare 10 noi vagoane se putea ajunge la 60 vagoane.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 93, 95.

⁷⁷ George C. Mănescu, *Evoluția căilor ferate în Dobrogea de la 1877 până în zilele noastre, din punct de vedere constructiv, în 1878-1929, Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, Cultura națională, București, 1928, p. 449.

⁷⁸ *Denkschrift*, p. 97.

De la Medgidia spre Babadag linia era construită până la Ester.⁷⁹ Se intenționa prelungirea spre Principele Nicolae, prin două linii de campanie pentru asigurarea aprovizionării Armatei a 3-a și transportul minereului de la Altân Tepe.⁸⁰

În condițiile în care prioritare au fost transporturile produselor strategice preluate din regiune, transportul de persoane s-a realizat „în condiții puțin favorabile” și într-un ritm regulat. Pe linia Constanța-Dobrici-Varna se putea ajunge în 24 de ore iar până la Sofia, drumul mai dura 18 ore.

Podurile peste Dunăre nu mai erau funcționale. Cel de la Borcea a fost dinamitat de trupele române pentru a împiedica trecerea unităților Puterilor Centrale în Muntenia, iar podul de la Cernavodă nu a fost inclus circulației întrucât centurile superioare și inferioare au fost afectate de explozii ușoare. Conducerea Etapei germane intenționa repararea podurilor și reluarea pe acest tronson a circulației cu drezine astfel încât să se asigure o bună legătură cu Comandamentul feldmareșalului Mackensen din București în timp de 12-14 ore.⁸¹

Transportul naval se realiza prin intermediul **Secției maritime germane** din Constanța. S-a dat sprijin Turciei pentru asigurarea navlului, repararea velierelor vechi, pilotaj pentru intrarea și ieșirea din port, efectuarea de dragaj și verificări pe linia Constanța-Varna și mai departe pentru asigurarea unui culoar de navigație fără mine. Un serviciu special efectua misiuni de siguranță și recunoaștere prin avioane, în cazul transporturilor importante. S-au instalat posturi costiere de observație pe litoralul românesc și bulgar și baterii de coastă la Mangalia, Șabla, în Caliacra și Balcic. Între decembrie 1916 și aprilie 1917 au ieșit din portul Constanța 72 de nave cu produse cerealiere și petroliere, vapoare și veliere.⁸²

La fluviu cel mai important port era Cernavodă unde se încărcău șlepurile tanc. De la jumătatea lunii ianuarie până la finele lui martie 1917 s-au încărcat 5.703 tone diverse produse, porumb, orz, grâu, petrol și benzină.

Administrația germană a preluat rețeaua de telefon și telegraf existentă în Dobrogea căreia i-a adus îmbunătățiri pentru a-și asigura legături în teritoriu. Prin Serviciul de comunicații al armatei s-au instalat aparate telefonice „în punctele cele mai importante” din punct de vedere militar, cum au fost posturile de observație de coastă. Pentru comunicarea cu autoritățile din principalele localități din Etapă s-a folosit și telegraful. Linia de cablu Constanța-Istanbul care fusese scoasă din funcțiune de autoritățile române, înainte de retragere, a fost recuplată la 22 februarie 1917.⁸³

⁷⁹ Ester, numit și Gura Dobrogei, pe raza localității Târgușor (județul Constanța).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 97.

⁸¹ *Ibidem*, p. 99.

⁸² *Ibidem*, p. 101.

⁸³ *Ibidem*, pp. 103, 105.

Din punct de vedere al sănătății, în **Memoriu** se precizează că la instalarea Administrației de Etapă existau riscuri de producere a unor epidemii. S-au înregistrat cazuri de holeră răspândită de militarii ruși și români.⁸⁴ Trupele dislocate din Macedonia și Asia Mică veneau din zone cu condiții igienice și de sănătate precare. Jafurile și distrugerile au afectat toate farmaciile și drogheriile care nu mai aveau nici un medicament. Toți medicii români se refugiaseră.⁸⁵ În mediul rural „condițiile de igienă erau deosebit de precare”.⁸⁶

S-a trecut la vaccinarea generală a întregii populații împotriva holerei, tifosului și variolei, operațiune desfășurată cu multe dificultăți întrucât erau puțini medici, distanțele între localități erau mari și drumurile proaste.

Până la redactarea raportului vaccinarea se realizase în localitățile de pe rețelele principale de drumuri „cât și peste tot unde sunt încartiruite trupe”⁸⁷ să fie în stadiul de finalizare. În sate s-au constituit comisii de sănătate sub conducerea primarilor care răspundeau de condițiile de igienă și semnalarea cazurilor suspecte de boală. S-a ordonat ca soldații și localnicii să nu locuiască în aceeași încăpere. Ca măsuri de deparazitare documentul semnaleză repunerea în funcțiune a instalației de la Spitalul Militar Constanța. Pentru trupele dislocate în subetape, în lipsa mașinilor de dezinfectare cu aburi s-au improvisat instalații în camere unde se introducea aer fierbinte. La dispoziția trupelor s-au pus lăzi de naftalină, cantități de benzină, petrol și praf de neozol. Pentru subunitățile mici au fost pregătite aparate de dezinfectare cu apă și vagoane îmbăiere care se deplasau la locurile de dislocare, oferind astfel posibilitatea tuturor detașamentelor să facă regulat deparazitarea regulamentară”.⁸⁸ Pentru evitarea contaminării prin apă s-a ordonat consumarea numai a celei fierte ori verificate bacteriologic prin intermediul unor aparate mobile.

Internările militarilor s-au făcut în spitalul de la Constanța unde erau 30 de paturi și în lazaret unde erau amenajate 200 de paturi. S-au organizat Secțiile de chirurgie, boli interne, contagioase, laborator bacteriologic, cabinet stomatologic și o farmacie. Pentru civilii din Constanța s-a organizat un „lazaret special” în cadrul căruia funcționau doi medici, trei asistenți și șapte asistente aduși de la București. Prin ordonanța specială s-a reglementat asigurarea cu medicamente pentru populație și deschiderea unei farmacii. Pe lângă spitalul civil s-a amenajat o anexă unde funcționa un centru de observație pentru până la 1000 de refugiați. Un lazaret propriu s-a organizat și pentru prizonierii de război. S-au deschis dispensare teritorial încadrate cu subofițeri sanitari ori cu medici reveniți în localități. La Cernavodă s-au amenajat vapoare-lazaret.

⁸⁴ Vezi Costel Coroban, *Potârnichele gri. Spitalele femeilor scoțiene în România 1916-1917*, Târgoviște, 2012, pp. 80-111.

⁸⁵ *Denkschrift*, p. 105.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 105.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 107.

Prin aplicarea măsurilor enumerate mai sus s-au împiedicat epidemiile și s-a controlat tifosul exantematic răspândit la populația civilă. Cazuri mai numeroase de decese s-au înregistrat în rândul prizonierilor români din cauza epuizării fizice și alimentației proaste. Într-un astfel de lagăr 600 de prizonieri s-au îmbolnăvit din care 200 au decedat.⁸⁹

Situția veterinară s-a menținut sub control. Toți caii au fost investigați, cei bolnavi fiind sacrificați, izolați, observați permanent astfel ca să nu se extindă pericolul de contaminare care să producă pierderi mari. S-au înregistrat 73 de cai contaminați cu râie care au fost izolați și tratați. Un lazaret pentru cai s-a amenajat la hipodromul din Constanța unde puteau fi îngrijiți 150 de cai.

Cazuri de variolă au apărut la trei turme de oi ale armatei și la o turmă a unui cioban. Numărul animalelor bolnave a fost de 6.762 care au fost izolate și tratate. Febră aftoasă s-a depistat la o cireadă de boi ce aparținea bulgarilor. Prin măsuri de carantină focarul a fost eliminat.⁹⁰

Administrația germană a aprobat circulația leului, levei și mărcii. Cursul de schimb între marcă și celelalte două monede s-a făcut în baza unei hotărâri a Ministerului de Război. La 23 februarie 1917 s-au introdus în circulație noi bancnote aduse de la Banca Națională a României, măsură primită bine de populație. În teritoriile ocupate Germania a introdus așa numita „valută de rechiziție”. În România au circulat opt piese imprimare numai pe avers.⁹¹

Întrucât toate băncile își încetaseră activitatea s-a încercat deschiderea unei noi bănci dar s-a renunțat în momentul în care s-a primit de la guvern un fond din care comunele se puteau împrumuta pentru susținerea cheltuielilor de administrare și acordarea de sume țăranilor lipsiți de mijloace de susținere.⁹² Politica economico-financiară a Administrației a vizat să ajute „viața economică complet stagnată” (sic) prin achiziționarea contracost a tuturor produselor prin plata în numerar și plățile muncilor efectuate în sistem tarifar.

O nouă evaluare a tuturor problemelor ce stăteau în atenția Administrației de Etapă s-a făcut după numai două luni de la publicarea Memoriului din aprilie 1917. La 16 iunie 1917, la Constanța a avut loc un „congres” cu participarea reprezentanților „administrației militare și ai serviciilor de exploatare economică a Dobrogei”.⁹³

Niederschrift der Besprechung mit den Etappen – und Wirtschaftskommandanten, den Wirtschaftsoffizieren und Regiments und Bataillonskommandeuren (*Referat asupra convorbirilor ce au avut loc între*

⁸⁹ *Ibidem*, p. 113.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 115, 117.

⁹¹ Petre Covacef, *Un punct de vedere german. Doi ani de ocupație militară în Dobrogea (1916-1918)*, în *Povestea farului genovez*, Editura Ex Ponto, Constanța 2007, p. 257.

⁹² *Ibidem*, p. 119.

⁹³ C.B., *op.cit.*, p. 118.

comandanții de etapă și comandanții însărcinați cu exploatarea, ofițerii cu aprovizionarea și comandanții de regimente și batalioane). Documentul s-a pierdut dar conținutul ne este cunoscut din prezentarea făcută, în revista „Arhiva Dobrogei” din 1919, de profesorul Constantin Brătescu, prin rezumare și citare „în întregimea părțile mai însemnate din această broșură, părți care au valoare documentară”.⁹⁴ S-au discutat următoarele probleme: 1. Sarcinile Administrației etapelor germane față de aliați; 2. Starea economică a Germaniei și dotările administrației etapelor germane; 3. Pregătirea secerișului, arăturilor de toamnă, arendarea ogoarelor, procurarea lemnului; 4. Pescuitul, 5. Chestiunea alimentării; 6. Problemele secțiunii tehnice; 7. Uleiuri minerale; 8. Materiile brute de război; 9. Administrația comunală; finanțele, dările; 10. Căile de comunicații; 11. Dreptul civil și penal; serviciul despăgubirilor; 12. Serviciul sanitar; 13. Combaterea epizotilor; 14. Regulamentul circulației persoanelor civile; 15. Plata țiganilor; 16. Diverse.

Locotenent colonelul Van den Bergh, principalul colaborator al generalului locotenent Kurt (Curt) von Unger, a accentuat, în cuvântul său, în fața celor prezenți: „Intrarea României în război a fost un noroc pentru noi. Fără aceasta cu greu ne putem închipui cum ar fi scăpat anul acesta Austro-Ungaria în ceea ce privește cerealele, Germania în ceea ce privește uleiurile și toți aliații laolaltă în ceea ce privește materiile prime de război”.⁹⁵ În continuare Van den Bergh a subliniat, cu claritate, că „scopul principal al prezenței germane în Dobrogea viza procurarea de cereale și materii prime pentru industrie, mai ales pentru cea de război”.⁹⁶ El a cerut celor prezenți „întrebuințarea energiilor pentru sporirea producției și exploatarea provinciei, deoarece durata războiului nu se poate prevedea”.⁹⁷

Șeful Secțiunii agricole din Comisia economică a Administrației de Etapă, căpitanul von Lösch a prezentat prioritățile agriculturii: pregătirea secerișului, funcționarea atelierelor de reparații a uneltelor și mașinilor agricole ce trebuiau rezolvate prin participarea „oamenilor capabili de muncă și orășenilor fără ocupație”.⁹⁸ Pentru arăturile de toamnă s-au mărit cu 2% însămânțările de rapiță din care se scoteau uleiuri și grăsimi, produse deficitare în Germania. Terenurile arabile părăsite trebuiau repartizate de preferință germanilor, turcilor și bulgarilor. Românilor și rromilor li se asigurau lemne și cărbuni după prestarea muncilor obligatorii.

Asupra semănăturilor de toamnă și primăvară a revenit și locotenent-colonelul Van den Bergh. El a identificat principalele cauze ale rezultatelor slabe

⁹⁴ *Ibidem*, pp. 116-133.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 118.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 119.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 120.

⁹⁸ *Ibidem*.

din agricultură: întârzierea lucrărilor specifice, refugiarea populației, distrugerea multor sate, a uneltelor și mașinilor agricole, precum și pierderile provocate de bulgari. Toți ofițerii ce comandau subetapele au prezentat rapoarte asupra semănăturilor, aprovizionării cu lemne, starea mașinilor agricole ș.a.

„Chestiunea alimentării” cu produse de larg consum a fost prezentată de ofițerul de intendență Presting. Aprovizionarea cu produse pentru hrana militarilor și a populației se efectua pe Dunăre cu nave care erau descărcate la Cernavodă de unde se transportau la Constanța pe calea ferată. Greutățile de transport impuneau, sublinia ofițerul, respectarea „principiului suprem” de a asigura alimentele din Dobrogea”.⁹⁹ Presting a atras atenția și asupra „chestiunii hrănirii cailor”.

Căpitanul de cavalerie Cuntze, responsabil cu pescuitul în cadrul Administrației de Etapă a arătat că în momentul instalării autorității germane „pescuitul încetase”, cauzele fiind, plecarea unor pescari în refugiu, confiscarea de către militarii bulgari a instrumentelor de pescuit și a peștelui, prins în totalitate ori în proporție de 70-80%. După discuții cu bulgarii, care nu au dus la rezultatele scontate, Administrația de Etapă a preluat pescăriile statului român „și astfel începe și în Dobrogea să se pescuiască în condiții mai favorabile pentru pescari.”¹⁰⁰ Zonele de pescuit au fost sectorizate și supravegheate, militarilor germani interzicându-li-se pescuitul. Din lacurile de pe litoralul Mării Negre, în lunile aprilie și mai 1917 s-au pescuit 265.821 kilograme, care au fost repartizate civililor (88.808 kg), militarilor (67.103 kg); s-a expedit și în Germania, la Brăila, iar 51.423 kg au fost conservate prin sărare.¹⁰¹

Situția capacităților industriale a fost prezentată de căpitanul Alisch, șeful Secțiunii. Față de ceea ce se constatare în **Memoriu** situația din sectorul industrial nu progresase semnificativ. Concluzia ofițerului era că instalațiile industriale „sunt sau complet inutilizabile sau parțial distruse”.¹⁰² Numai câteva ateliere au fost puse în funcțiune.

Sublocotenentul Brabant, șeful Secției materiale industriale a evaluat situația produselor petroliere găsite în momentul instalării Administrației de Etapă. S-au găsit 232.000 tone de diverse produse, 20.000 tone fiind pierdute în urma bombardamentului efectuat asupra Stației de petrol din portul Constanța la 4 noiembrie 1916. Ofițerul a făcut referire la modalitatea împărțirii produselor, în

⁹⁹ *Ibidem*, p. 122.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 123.

¹⁰¹ *Ibidem*. În „Arhiva Dobrogei”, vol. 2, nr. 1, 1919, p. 83-84, G.M. Ionescu publica sub titlul *De sub ocupație germană* date găsite într-un dosar existent la Primăria Constanța despre vânzarea peștelui către constănțeni. Fiecare zi între 1 aprilie 1917 și 7 octombrie 1918 este înscrisă într-o foaie ce cuprindea date privind cantitatea, specia, sumele încasate, prețul pe kilogram. Crapul a fost cel mai exploatat. În 1917 s-au vândut 82.728 kg încasându-se 92.119 lei, iar în 1918 67.337 kg care au adus 101.475 lei. Din statistică reiese că populația Constanței (inclusiv cu cartierul Anadalchioi) avea 12.589 suflete, cifră mult diminuată față de cea din recensământ.

¹⁰² *Ibidem*, p. 125.

baza Convenției din 2 decembrie 1916, între partenerii din quadrupla alianță. S-au precizat măsurile pentru achiziționarea de oleaginoase, turtele de floarea soarelui, blănuri și piei, lână, produse considerate materia primă de război. Toate clopotele trebuiau confiscate sau emise bonuri proprietarilor.

Starea administrației, a finanțelor și a școlilor a fost adusă în atenție de căpitanul Cuntze, ce coordona și administrația civilă. În raportul său ofițerul relua situația găsită când militarii germani s-au instalat, cum reiese din **Memoriul** publicat în aprilie 1917. Se preciza că „înainte de sosirea armatelor germano-bulgaro-turcești, toată funcționăria, în special primării, cu personalul lor, s-au refugiat, luând ștampilele și actele de valoare.”¹⁰³ Până la 5 ianuarie s-a instalat administrația germană, cea bulgară fiind înlocuită, mai puțin câțiva funcționari din Constanța. Cuntze sublinia, în informarea sa, că bulgarii constituie „element supărător în provincie” întrucât „ne îngreunează în mod evident administrația noastră prin agitațiile și activitatea lor secretă.”¹⁰⁴ Comandanților de subetape li s-a precizat că au deplină autoritate de a-și desfășura activitatea după specificul local. Situația financiară era dezorganizată. S-a decis ca dările să se plătească pe localități, la trei luni, „după capacitatea financiară a fiecăruia”, sumele fiind destinate acoperirii cheltuielilor administrației.¹⁰⁵

Referatul privind activitatea școlară evidenția că înainte de ocupație, în localitățile dobrogene, funcționau câte o școală și o „grădina” (grădiniță, n.n.). Mai mult, școlile comunităților de turci, tătari și ruși lipoveni erau subvenționate de statul român. Ocupația a provocat încetarea activității școlare, „clădirile școlilor au fost dărâmate sau întrebuințate în scopuri militare; învățătorii străini lipseau, fiind sau mobilizați sau internați; cei români fugiseră în mare parte. Și materialul didactic s-a prăduit.”¹⁰⁶

Administrația de Etapă a luat câteva măsuri pentru reluarea procesului de învățământ. În satele cu populație majoritar românească se puteau redeschide, „grădinele” „pentru a-i despovăra pe părinți” obligați de ocupanți să efectueze diferite munci. Redeschiderea școlilor germane era privită ca o obligație politică, pentru a „înălța și sprijini germanismul” în rândul copiilor.¹⁰⁷ În ceea ce privește pe bulgari, documentul preciza că s-au înființat școli în toate localitățile cu populație bulgară, fiind aduși învățătorii din Bulgaria după ce au fost demobilizați. S-a făcut recomandarea comandanților de subetape să nu se grăbească în redeschiderea școlilor românești, turcești, tătare și rusești, copiii fiind obligați să participe la munci împreună cu părinții lor. Pe timpul secerișului și treieratului școlile trebuiau închise.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 126.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 127.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 128.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

Arhitectul Soppart, șeful structurii căilor de transport și construcțiilor a făcut o radiografie a celor 512 km de drumuri care erau în zona Etapei. Concluzia principală a fost că situația, „în bună măsură era rea”, ample lucrări erau necesare pe 200 de kilometri.¹⁰⁸

În cadrul reuniunii s-a pus problema acordării de despăgubiri „supușilor Puterilor Centrale” pentru pagubele produse de război și rechiziții. Nu a lipsit nici preocuparea pentru sănătatea populației în cadrul analizei.

Căpitanul Cuntze a atras atenția asupra restricțiilor de circulație care trebuiau aplicate „pentru a evita șpionajul”.¹⁰⁹ Permise de circulație pe șase luni se asigurau numai agricultorilor. Negustorii primeau aprobări de deplasare dacă specificau mărfurile. S-a atras atenția să nu se acorde permise pentru comerțul cu băuturi spirtoase și alimente, vânzarea fiind interzisă. Frontierele Etapei trebuiau bine păzite pentru a evita imigrările necontrolate.

O problemă pentru administrația germană a constituit-o „plaga țiganilor”. Președintele Comisiei economice, căpitanul de cavalerie Kreth și-a exprimat indignarea față de această categorie de locuitori care nu puteau fi utilizați la muncile obligatorii „deoarece dispar cu șatră cu tot.” Numai la Medgidia și Caraorman s-au putut folosi câțiva meseriași rromi la diverse reparații.¹¹⁰

Pentru organizarea muncii forțate s-a prelucrat ordinul Comandamentului Superior care obliga la întocmirea de liste pe profesii, vârste, sex și capacitate de muncă și îndeplinirea întocmai. Pe tabele erau incluși tinerii de 18 ani și băieții între 12 și 16 ani.

Din broșura referitoare la întâlnirea din 16 iunie 1917 reiese că din cele 512.181 ha teren arabil s-au făcut arături pe 214.255 ha de toamnă în proporție de 5,19% iar de primăvară de 35,6%. Concluzia profesorului Constantin Brătescu privind diminuarea suprafețelor cultivate este elocventă: „Tocmai acele regiuni care au dat un număr de refugiați români, acele regiuni dau procentul cel mai mic de teren cultivat în 1916/1917”.¹¹¹

Cea mai notabilă contribuție la cunoașterea a 12 teme referitoare la regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră rămasă de la Administrația de Etapă este **Bilder aus der Dobrudscha – Herausgegeben von der Deutschen Etappen – Verwaltung in der Dobrudscha** (*Imagini din Dobrogea – editat de Etapele Germane în Dobrogea*, tipărit de **Administrația Germană în Etape în Dobrogea** în 1918, probabil în puține zile înainte de părăsirea regiunii.¹¹² Pe de o parte volumul răspundea unor necesități de cunoaștere a zonei dintre Dunăre și Marea Neagră, iar pe de alta ca răspuns la activitatea de propagandă bulgară,

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 129.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 130.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 131.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 132.

¹¹² Vezi *Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918. Imagini din Dobrogea 1916-1918* (Passim).

făcută de comisii, care au primit aprobarea să intre în teritoriul Etapei Germane pe motiv că fac cercetare științifică și de Armata a 3-a bulgară care edita gazeta „Dobrugea” pe un ton agresiv.¹¹³

Șapte personalități ale științei germane (câțiva dintre ei mobilizați în armată) au fost solicitați să cerceteze subiecte potrivite cu specializările lor: Friedrich Freiherr von Huene (geolog), Robert Ritter von Dombrowsky (biolog), Carl Schuchhardt (arheolog), dr. R. Marcus (biolog), dr. H. Südhoff (economist) și dr. Paul Traeger (istoric și etnograf). Volumul se deschide cu studiul *Privire asupra geologiei Dobrogei* (pp. 1-32) datorat profesorului de la Universitatea Tübingen, von Huene, locotenent în trupele de geniu. Cercetările sale au vizat geologia și istoria regiunii. Al doilea articol, *Mamiferele și păsările Dobrogei* (pp. 34-44) este scris de von Dombrowsky, cercetător captivat de Dobrogea, despre care scrisese în tinerețe că era „sinonim cu El Dorado”.¹¹⁴ Fauna este analizată în raport cu geografia și clima regiunii.

Dr. R. Marcus, locotenent în trupele de geniu, are două contribuții în volum: *Dunărea și Marea Neagră* (pp. 45-69) și *Pescuitul în Dobrogea* (pp. 70-91) care arată că autorul dovedește o înțelegere a rolului geopolitic jucat de Dunăre și Marea Neagră în evoluția istorică a regiunii. El pune în evidență caracteristicile și modificările apei în funcție de anotimpuri. Ce-l de-al doilea articol descrie modul de viață al pescarilor dobrogeni, producție, sumele încasate ș.a.

Directorul Liceului Economic din București, dr. H. Südhoff pune în evidență *Importanța economică a Dobrogei*, accentul fiind pus pe agricultură și zootehnie. Nu lipsesc informații importante despre structura solului și a climei, factori decisivi în productivitatea acestor ramuri.

Profesorul Carl Schuchhardt, directorul Muzeului de Etnografie din Berlin, reputatul arheolog, cunoscător al Dobrogei încă din 1884¹¹⁵ se ocupă, în studiul său, *Cercetări arheologice în Dobrogea* (pp.110-130), de subiecte de mare importanță pentru cunoașterea perioadei antice a regiunii: Valurile lui Traian, Monumentul de la Adamclisi, săpăturile efectuate în toamna anului 1917 în tumulii de la Cernavodă și Constanța. Schuchhardt introduce în carte experiența perieghzei sale între Dunăre și Marea Neagră. *O călătorie în Dobrogea în urmă cu 32 de ani* (pp. 293-315) ne poartă prin Cernavodă, Constanța, Hârșova, principalele localități vizitate de autor cu trenul și căruța. Reținem, pentru cititor, concluzia sa: Dobrogea „nu a pierdut nimic din vechea sa poziție geografică specială, cauza tuturor destinelor sale politice”.¹¹⁶

¹¹³ Von Björn Opfer-Klinger, *op.cit.*, p. 50-51.

¹¹⁴ *Bilder aus der Dobrudscha*, p. 32.

¹¹⁵ Pentru contribuțiile lui Carl Schuchhardt la cercetarea arheologică a Dobrogei vezi Octavian Bounegru, *Carl Schuchhardt și cercetarea arheologică a Dobrogei (1884-1918) în Dobrogea 1878-2008*. Orizonturi deschise de mandatul european (prof. univ. dr. Valentin Ciorbea), Editura Ex Ponto, Constanța, pp. 385-389.

¹¹⁶ *Bilder aus der Dobrudscha /Imagini din Dobrogea*, p. 293.

Cele mai valoroase contribuții științifice, dar și ca amploare în paginația volumului (pp. 131-392) aparțin dr. Paul Traeger din Zelendorf-Berlin.¹¹⁷ Sub titlul *Studii despre Dobrogea* autorul abordează patru teme de maxim interes pentru cunoașterea istoriei, etnografiei și antropologiei regiunii dintre Dunăre și Marea Neagră: 1. *Cunoașterea vechilor morminte din Dobrogea*; 2. *Satele germane din Dobrogea*; 3. *Sectele rusești din Dobrogea*; 4. *Privitor la istoria și etnografia Dobrogei*.

În primul articol Traeger continuă cercetările făcute de Societatea Antropologică din Viena, începând cu 1871, pentru cunoașterea movilelor-morminte în Turcia europeană, el însuși ne informează că „am studiat în anii 1900 și 1901 în special marii tumuli din câmpia macedoneană și Albania”.¹¹⁸

După cercetări făcute pe teren, dr. Paul Traeger concluzionează: „În număr cel mai mare se găsesc în partea estică a Dobrogei, prin care trecea străvechiul drum al popoarelor de-a lungul coastei pontice”.¹¹⁹ Al doilea articol, *Satele germane din Dobrogea* vine să răspundă unei curiozități ce a cuprins militarii germani când au întâlnit sate locuite de conaționali. S-a pus întrebarea firească: „Cum au ajuns aceste populații aici?” Traeger aduce informații privind stabilirea primelor familii de germani între Dunăre și Marea Neagră, originea coloniștilor germani, localitățile întemeiate, valurile sosirilor începând cu anii '40 ai secolului al XIX-lea, constituirea „coloniilor-fiică” ș.a. Concluzii de un real interes științific ne-a lăsat autorul asupra etnografiei și folclorului germanilor dobrogeni.

În *Sectele rusești din Dobrogea* Traeger analizează, pentru prima dată, cinci secte „din câte am eu cunoștință și din informațiile primite”: *lipovenii, scopiții, molocanii, subotnicii și nemokioții*. Impresiile pe care le-a cules din teren, în urma vizitării localităților în care trăiau rușii-lipoveni, îi permit lui Paul Traeger să explice caracteristicile sectelor, aspectul fizic, obiceiurile, tradițiile care îi caracterizează, aspectul unor sate și lăcașuri de cult.

În cel de-al patrulea articol, *Privitor la istoria și etnografia Dobrogei*, autorul reconstituie parcursul trecutului regiunii începând cu „primul eveniment istoric mai important, urmarea căruia auzim de Dobrogea”, campania lui Darius împotriva sciților în anul 513 î.Hr.¹²⁰ Traeger ne poartă prin epocile medievală și modernă, ne prezintă consecințele războaielor care au lovit regiunea, ne dă date despre populațiile reprezentative ale Dobrogei.

Ultimul studiu, *Campania din Dobrogea. Rapoarte de război din Marele Cartier German* (pp. 316-333) nu are autor, dar mai mult ca sigur a fost elaborat la nivelul conducerii Administrației Germane de Etapă și este structurat pe trei părți: 1. *Ofensiva*, 2. *Străpungerea*; 3. *Urmărirea* prezentă din perspectiva

¹¹⁷ Valentin Ciorbea, *Realități dobrogene dintre anii 1916-1918 în Izvoare germane*, pp. 101-105.

¹¹⁸ *Bilder aus der Dobrudscha 1916-1918 / Imagini din Dobrogea 1916-1918*, p. 135.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 138.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 21.

germană, luptele care au dus la ocuparea regiunii de către trupele Puterilor Centrale.

Valoarea volumului *Imagini din Dobrogea*, pentru cunoașterea unor aspecte din viața regiunii este amplificată de cele 328 de fotografii cu imagini de epocă privind populația, diverse localități, biserici, instituții, monumente ș.a., precum și reproduceri după lucrările pictorului H. von R. Conifius realizate în spațiul dobrogean.

Cu bogățiile și rezervele sale de materii prime strategice, rod al muncii dobrogenilor și al politicii de modernizare și dezvoltare după 1878, Dobrogea și-a relevat din plin rolul geoeconomic major. De altfel documente militare germane recunosc că tot ceea ce s-a jefuit și rechiziționat a ajutat la „rezistența economică a cvadruplei alianțe, victoria obținută aici este de cea mai mare importanță”¹²¹.

În concluzie putem desprinde că documentele readuse în atenție se înscriu între izvoarele principale pentru cunoașterea realităților în care a evoluat o zonă importantă a Dobrogei, între octombrie 1916 – noiembrie 1918, perioada cea mai dramatică din istoria regiunii în secolul XX.

BIBLIOGRAFIE

- Bucuța, Emanoil, *Cincizeci de ani de presă dobrogeană în 1878-1928. Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928
- Ciorbea, Valentin, *Evoluția Dobrogei între anii 1918-1944. Contribuții la cunoașterea problemelor geopolitice, economice, demografice, sociale și ale vieții politice și militare*. Ediția a II-a revăzută și reîntregită. Cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008
- Germanii dobrogeni – istorie și civilizație* (coord. Valentin Ciorbea, Corina-Mihaela Apostoleanu, Olga Kaiter), Ediția a II-a revăzută și adăugită, Constanța, 2014
- Kirițescu, Constantin, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1918*, Ediția a II-a. Refăcută în întregime și mult adăugită, vol. I. Editura Casei Școalelor, București, 1925
- Mănescu, George C., *Evoluția căilor ferate în Dobrogea de la 1877 până în zilele noastre, din punct de vedere constructiv, în 1878-1929, Dobrogea cincizeci de ani de viață românească*, Cultura națională, București, 1928

¹²¹ *Campania din Dobrogea. Rapoarte de război din Marele Cartier General*, p. 333.

INTELECTUALI TRANSILVĂNENI, MOLDOVENI ȘI „AURELIENI” DESPRE ROMÂNII DIN BALCANI (ANII '30-'40 AI SECOLULUI AL XIX-LEA)

Stoica LASCU*

Rezumat. Studiul examinează scrieri ale unor intelectuali români din Transilvania, Țara Românească și Moldova, din anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea referitoare la vlahii din Balcani; de asemenea, se arată primele referiri în presă română („Albina românească”, „Gazeta Transilvaniei”, „Organul luminării”, „Universul”), în care sunt pomeniți aceștia. Eftimie Murgu, Emanoil Gojdu, Mihail Kogălniceanu relevă originea comună a urmașilor din nordul și sudul Dunării ai Romanității Răsăritene; iar „macedoneanul sau aurelianul” Dimitrie Cosacovici, aromân originar din Pind, stabilit la București (membru-fondator al Academiei Române) „personifică ideea românismului dela Pind”.

Cuvinte-cheie: intelectuali, Aromâni, români balcanici, Eftimie Murgu, Mihail Kogălniceanu, Emanoil Gojdu, Dimitrie Cosacovici.

Sub influența benefică a Școlii Ardelene – mai multe lucrări tipărite de către românii transilvăneni, din cuprinsul cărora “de asemenea reiese convingerea că daco- și macedo-românii sunt părțile aceluiași trup național”¹, ori rămase în manuscris până în astăzi², se vor face ecoul semnalării aromânilor, după cum în

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța (Facultatea de Istorie și Științe Politice).

¹ Gheorghe Tulbure, *Coloniile macedo-române din Ungaria și tinerețea metropolitului Șaguna*, în „Luceafărul”, VIII, nr. 5, 1909, p. 103; referire la *Kurzgefaste Geschichte der Wlachischen Nation in Dacien und Macedonien*. Vom Georg Montan [Scurtă istorie a națiunii române în Dacia și Macedonia] (42 pp.), apărută la Viena în 1819; este vorba despre „Gregoriu” Montan, „învățător la Școala românească din Pesta” – cum apare în Testamentul corifeului Școlii Ardelene – Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*. Ediție îngrijită, prefață, note și indici de Nicolae Albu, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 133.

² Cum este *Dicționarul în cinci limbi (hellenisch, griechisch, romanisch, deutsch und ungarisch)* al aromânului (din Moscopole) Nicolae Ianovici, realizat, în 1821, în capitala Ungariei; pe lângă motivele practice, autorul „a mai avut unul mai înalt: să arate românilor de peste Dunăre că limba lor maternă – aromâna – este «fiica curată a limbii latine deformată oarecum din pricina amestecului cu alte neamuri» și că «românii din lăuntrul și din afara Dunării sunt într-adevăr coloniști din Roma și prin acest lucru însuși adică români, adică latini și nu vlahi sau macedovlahi, după cum câțiva dintr-ai noștri au îndrăznit să ne numească»” – *apud* Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*. Studii istorice. Ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea-Danielopolu. Studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Eminescu

Principate încep să se manifeste în anii '20-'30 ai veacului al XIX-lea preocupări ce vor deveni tot mai temeinice și sistematice privind soarta, istoria și viitorul ramurii balcanice a românismului, așa cum vom vedea mai departe.

În ordinea cronologică a expunerii noastre însă – criteriu pe care ni l-am impus ca atare –, este de relevat cumulul de cunoștințe istorice asupra românilor sud-dunăreni datorat marelui patriot român și revoluționar pașoptist *Eftimie Murgu* (1805-1870).

Deși nu avea decât 25 de ani când a tipărit *Widerlegung oder Abhandlung* [Combaterea disertației lui Sava Tököly]³, Eftimie Murgu „dă dovadă de o mare erudiție prin cunoașterea istoricilor care s-a ocupat de Dacia și de poporul român de la început până în timpul lui”⁴, apelul său la folosirea unui spirit critic, de natură științifică, fiind din sorgintea învățaților Școlii Ardelene, într-o epocă dominată, totuși, de elemente romantice în reconstituirea și scrierea istoriei: „astăzi noi nu ne mai simțim nevoiți să ne refugiem la acestea (la legende – n.n.) având convingerea că în istorie, doar adevărul și nicidecum poeziile, cu atât mai puțin legendele pot avea puterea unui argument fundamental”⁵. Având scopul de „a adevări originea romană a limbii române [care] este o limbă neîndoios romană în ce privește structura și caracterul ei”⁶, avocatul și profesorul bănățean, simbol al națiunii române, avea să includă – în tradiția deja a școlii latiniste – și pe

(Colecția *Biblioteca de filozofie a culturii românești*), București, 1983, p. 409; studiul *Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici* a fost publicat în 1939).

³ Numele preopinentei era Sava Techelia (1762-1842), care, fiind originar din comuna românească Pecica, cunoștea limba română; a fost judecător și, apoi, consilier regal – Eftimie Murgu, *Scrieri*. Ediție îngrijită cu o introducere și note de I.D. Suciu, Editura pentru Literatură, București, 1969, p. 17; *Prefață*, nota 3; titlul original este WIDERLEGUNG oder ABHANDLUNG welche unter dem Titel vorkömmt: ERWEIS, DASS DIE WALLACHEN NICHT RÖMISCHER ABKUNFT SIND, UND DIESS NICHT AUS IHRER ITALIENISCH-SLAVISCHEN SPRACHE FOLGT. MIT MEHREREN GRÜNDE VERMEHRT, UND IN DIE WALLACHISCHE SPRACHE ÜBERSETZT DURCH S.T. in Ofen 1827 und BEWEIS DASS DIE WALLACHEN DER RÖMER UNBEZWEIFELTE NACHKÖMMLINGE SIND; WOZU MEHRERE ZWECKMÄSSIGE KURZE ABHANDLUNGEN; EINDLICH EINE ANMERKUNG ÜBER DIE IN DEM ANHANGE VORKOMMENDE ANTIKRITIK DESSELBEN S.T. BEYGEFÜGT WERDEN. VERFASST Von E. MURGU, OFEN, GEDRUCKT MIT KÖNIGL. UNG. UNIVERSITÄTS-SCHRIFTEN, 1830, respectiv – COMBATAREA DISERTAȚIEI apărută sub titlul DOVADĂ CĂ ROMÂNII NU SUNT DE OBĂRȘIE ROMANĂ ȘI CĂ ACEST LUCRU NU REIESE DIN LIMBA LOR ITALIANO-SLAVĂ. COMPLETATĂ CU MAI MULTE ARGUMENTĂRI ȘI TRADUSĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ DE S. T., B u d a, 1827 și DOVADA CĂ ROMÂNII SUNT URMAȘII DE NECONTESTAT AI ROMANILOR; ÎN CARE SCOP SE ADAUGĂ CÂTEVA DISERTAȚII ADECVATE. În fine OBSERVAȚIE PRIVIND ANTICRITICA ACELUIAȘI S.T., CUPRINSĂ ÎN ANEXĂ. REDACTAT de E. MURGU, B U D A, IMPRIMAT CU TIPARUL PUBLICAȚIILOR UNIVERSITARE REGALE UNGARE, 1830).

⁴ I.D. Suciu, *Prefață*, în *Ibidem*, p. 73.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 76.

românii sud-dunăreni ca parte integrantă a poporului român. El o spune răspicat, spre știința răuvoitorului preopinent maghiar: „Dar pentru a putea explica cum a dispărut o națiune, trebuie observat, dacă aceasta a constituit un factor important din punct de vedere al numărului indivizilor ei, dacă membrii ei erau strâns uniți sau dacă trăiau răsfirați. Românii au fost numeroși, și cu toate că au fost expuși rând pe rând unor împrejurări triste, *au rămas în trainică legătură națională*, puțini dintre ei se găesc răzlețiți, *cea mai mare parte trăiesc în strânsă vecinătate* și nu le place să se despartă între ei; astfel este cazul în Banat, Transilvania, Valahia, Moldova, *Macedonia* (toate subl. referitoare la acest text ne aparțin – n.n.)”⁷.

Cu o acribie filologică și istorică ce nu lasă a se întrevedea că el era prin formație jurist – și era, în plus, foarte tânăr –, Eftimei Murgu demontează, pas cu pas, afirmațiile atât lipsitului de imparțialitate Tököly⁸. Astfel, combătând una din greșelile inițiale ale acestuia – care deducea originea românilor din cuvântul slav „vlah”, pe când românii nu se numeau între ei „valahi”, ci „români” –, Murgu concluzionează că „a voi să discuți originea unei națiuni, pornind de la o simplă denumire slavă este, desigur, mai mult decât incorect”⁹, adăugând: „dar națiunea nu este atât de schimbătoare ca denumirea țării. Acela care posedă noțiunea adevărată a națiunii, va recunoaște cu ușurință cât este de ridicol să contești adevărata origine a popoarelor, datorită denumirilor atât de mirifice și de schimbătoare ale țărilor, împotriva experienței, împotriva purei rațiuni”¹⁰.

Discuția în jurul apelativului „vlah” este și contextul în care Eftimie Murgu comentează – și el – cunoscutul pasaj al Annei Comnena în care aceasta, „cu siguranță pentru a nu tăcea”, ar fi relevat caracterul de nomad al „numiților valahi”; el explicitează că „popoare nomade sunt acelea care nu au reședință stabilă, ci călătoresc tot timpul”, întrebând – ca și predecesorii săi transilvăneni –, pe bună dreptate: „dar poate fi afirmat acest lucru despre valahii sau românii din *Haemus*, care deja de timpuriu au locuit neîntrerupt în părțile acestea, și mai locuiesc și astăzi acolo? Și dacă toate popoarele care practică creșterea vitelor sunt considerate nomade, atunci – *pune el la punct pe Tököly* – nu se cunoaște sensul adevărat al acestui cuvânt”¹¹. Cu alt prilej, îl atenționează pe S.T. (cum apare peste tot designat numele răuvoitorului maghiar cu pricina) să citească „cu atenție” izvorul bizantin la care face apel, caz în care „ar fi putut pricepe cu ușurință ce trebuie înțeles”, respectiv „cum că acei daci, *cărora locuitorii Pindului le seamănă din cale afară, erau romani*, lucru pe care l-am remarcat puțin mai

⁷ Eftimie Murgu, *op. cit.*, p. 246.

⁸ Stoica Lasca, *Romanitatea balcanică în conștiința societății românești până la Primul Război Mondial*, Editura România de la Mare, Constanța, 2013, pp. 51-57, 88-92.

⁹ *Apud* – I.D. Suci, *op. cit.*, p. 74.

¹⁰ Eftimie Murgu, *op. cit.*, p. 170.

¹¹ *Ibidem*, p. 167.

înainte”¹². Demontând, mai apoi, șubrezenia „argumentelor” tőkolyiste – în strădania de a demonstra originea și caracterul slav al limbii române, prin relevarea folosirii limbii slave în biserică de către români –, Murgu introduce în ecuația demonstrației sale și specificități ale existenței românilor sud-dunăreni, a căror stare culturală o cunoștea, cum reiese clar din spusele sale: „Aceași soartă i-a lovit și pe românii locuind dincolo, în fosta Moesie, care de asemenea, din intenție cunoscută, *prin vicleșug grecesc* au fost nu numai privați de scrierea lor romană, dar, după ce s-a introdus limba greacă în biserică, au fost nevoiți să accepte litere grecești. Deși acest lucru s-a petrecut mai devreme (și anume în secolul al XI-lea) decât la românii din partea aceasta, *totuși ei mai orbecăiesc prin întunerice și mai tolerează limba greacă în biserica lor. Singuri românii aurelieni din Pesta s-au ridicat deasupra prejudecăților către lumină*, și care, după ce și-au recunoscut dreptul lor, au insistat, *și nu fără succes*, asupra folosirii limbii române în biserica lor”¹³.

Așadar, după cum se vede, Eftimie Murgu este în cunoștință de eforturile „intelligenței” aromâne din capitala ungară – unde apare, de altminteri, în 1830, și lucrarea sa –, spre impunerea limbii ei materne ca idiom recunoscut, și apreciază ca atare această realitate, recomandând-o spre urmare și altor români: „Fie ca toți ceilalți să urmeze acest exemplu lăudabil, să se gândească în mod mai serios la originea și la starea lor actuală – atunci nu s-ar mai chinui cu prejudecăți primejdioase, nu s-ar mai lăsa așa de ușor înșelați de vicleșugul multora!”¹⁴.

Nu mai puțin interesante sunt și conotațiile sale asupra designațiilor pe care „disertantul” le aplică denumirilor „cu totul proaspete ale românilor și a limbii lor, *anume țințari și cuțovlahi*. Asupra acestora se găsesc diferite păreri, pe care le neglijez – *zice, autoritar, Murgu*; numai să se știe – *precizează, totuși, și el* –, *că amândouă nu sunt decât porecle de ocară*¹⁵, care au fost adăugate aurelienilor în parte de sârbi, în parte de greci, însă pe ascuns”¹⁶. Susținându-și argumentația, urmând lucrarea mai veche a lui Gheorgeh C. Roja – pe care o și menționează ca atare –, Murgu preia, cum vedem, aproape *ad-litteram*, frazele acestuia: „Și în ciuda faptului că aceste denumiri nu apar la nici un scriitor grec, și

¹² *Ibidem*, p. 171.

¹³ *Ibidem*, pp. 197-198.

¹⁴ *Ibidem*, p. 198.

¹⁵ Cu toate acestea, cel din urmă termen s-a încetățenit în literatură memorialistică, în publicistică, în limbajul diplomaților din deceniile ce vor urma (chiar și în textul Tratatului de Pace de la București, din 28 iulie/10 august 1913, este acceptat, din păcate, de către parte română); oricum, el este, în percepția contemporanilor imparțiali, un sinonim al termenului de români: a se vedea, în acest sens, recent – Stoica Lascu (coord.), Marian Zidaru, George Lascu, *Românii balcanici (aromânii și meglenoromânii) în Arhivele Naționale Britanice (1850-1950)* (Societatea de Cultură Macedo-Română), Editura Etnologică, București, 2016 /L+246 pp.; facsim., il./.

¹⁶ Eftimie Murgu, *op. cit.*, p. 252 (în traducerea de față, *Cinczari* este echivalat, impropriu, prin „țânțari”).

că, astăzi încă, sunt considerate drept porecle de ocară, disertantul a îndrăznit totuși să le menționeze drept nume proprii. Același lucru trebuie remarcat – *adaugă Murgu* – și despre caravlahi, denumire cu care au fost luați peste picior dacoromanii de către unii sârbi, nu însă de către slavi. Totuși, îmi permit să-l rog pe *domnul disertant, să-și rețină ura națională în alte limite, să considere drept sfinte regulile modestiei*, și să înceteze pe cât posibil cu insultele prin zeflemisire, care lovesc într-o națiune cu mult mai însemnată decât este cea sârbească”¹⁷.

În suita remarcilor – cu o tentă polemică atât de viguroasă, cum vedem, necesară datorită demersului său întru apărarea limbii și neamului său românesc – impuse spre combaterea cărțului lui S.T., Eftimie Murgu întreprinde lungi, și dese, digresiuni având ca obiect idiomul și realitățile mai îndepărtate sau contemporane circumscrise românilor sud-dunăreni. Astfel, el arată că „*acești vlahi nici nu știu, cu excepția învățaților, că ei sunt numiți de către slavi vlassi, căci ei se intitulează cu toții, fără excepție, români, respectiv romani. Ei vorbesc limba romană și anume în unele regiuni cu mult mai curat decât românii din partea aceasta. De altfel, cu privire la obiceiurile și datinile lor, ei nu se deosebesc de loc de românii Daciei, într-un cuvânt, ei sunt unul și același popor cu ceilalți români, ca atare se poate considera, în privința acestora, ceea ce s-a mai spus în general despre națiunea română*”¹⁸.

O afirmație atât de clară și explicită privind identitatea etnică a românilor nord și sud-dunăreni – nu am mai întâlnit până acum, deși ea fusese demonstrată încă de către corifeii Școlii Ardelene. Eftimie Murgu o reiterează în chip concluzional, fără drept de apel, într-o lucrare polemică al cărui răsunset nu s-a regăsit, din păcate, în literatura istorică și publicistica românească în deceniile ce vor urma; de vor fi cunoscut această *Dovadă că românii sunt urmașii de necontestat ai romanilor* (cum se completează foaia de titlu a lucrării din 1830), fără îndoială că intelectualii români de la nord de Dunăre, ca și cei din sud, o vor fi menționat-o ca atare.

Aceasta, cu atât mai mult cu cât Murgu aduce prețioase informații din planul realității imediate, în ceea ce-i privește pe aromânii contemporani cu el, cu observații și accente dintre cele mai interesante; astfel, el are o apreciere nuanțată, pornind de la o realitate cunoscută în mod direct – aceea a situației comunității aromâne din Budapesta –, asupra caracteristicilor de ansamblu a neamului românesc, extrapolând concluzii ca atare: „*Trebuie amintit aici că în aprecierea identității menționaților români (sud-dunăreni – n.n.) nu se pot lua ca normă numai românii aurelieni locuind în Ungaria, căci aceștia sunt în marea lor majoritate comercianți, care atât în Macedonia cât și în Ungaria, învață limba greacă ca fiind indispensabilă comerțului, chiar în neglijarea celei proprii. Acești români care folosesc neogreaca spre falsificarea limbei proprii, în Macedonia și*

¹⁷ *Ibidem*, pp. 252-253.

¹⁸ *Ibidem*, p. 315.

Grecia, prin folosința inevitabilă, iar în alte părți printr-o pretinsă necesitate și prejudecată, nu pot desigur să ofere vreun obiect de comparație; și admit întru totul că acest dialect curent la comercianți (anume aurelian) ar fi deosebit de cel dacoromân prin câteva cuvinte grecești, dar în acest caz – avertizează profundul analist care este tânărul român bănățean – ar fi fost nevoie ca S.T. să-și extindă spiritul cercetător dincolo de granițele Ungariei, să arunce o privire către Macedonia unde românii, departe de greci, nici nu știu, nici nu aud în viața obișnuită, mai multă grecească în afară de Κύριε ἐλέησο și liturghie, vorbind numai românește. S-ar pune întrebarea dacă menționații români s-ar considera tot atât de greci ca și comerciantul român? Fiecare vorbește mult mai ușor și folosește (dacă exceptăm chestiunile bisericești) rar cuvinte grecești. Ca atare motivul falsificării limbii române la comercianți și acei învățați, este firesc; negustorul care devine stăpân pe limba greacă, dincolo, între greci – explică pe larg Murgu întreaga logică și motivație a «falsificării» idiomului românesc sud-dunărean –, își uită de acum limba maternă în cea mai mare parte, și de aici se întâmplă că în vorbire se amestecă multe cuvinte grecești, din ignoranță sau și din imprudență, cuvinte care sunt cu totul necunoscute vulgului. Limba mutilată care există chiar între negustori și învățați, întrucât aceștia nu stăpânesc în marea lor majoritate limba maternă, în schimb cunosc cu toții pe cea grecească. Același lucru – extinde aria informațională Murgu, extrem de prețioasă istoricește vorbind, puțin, sau deloc, relevantă în lucrări de specialitate sau publicistică – trebuie constatat în special despre învățații românilor de dincolo. Ei depun întreaga știință în cunoașterea limbii elenice și a limbii neogrecești – atestă o realitate Eftimie Murgu, nu fără malițiozitate transparentă în continuare. Pentru a-și însuși cu atât mai sigur pretinsa înțelepciune, ei se deplasează în Grecia sau cel puțin în orașe grecești, unde cam uită limba maternă în timpul studiului”¹⁹.

Aminteam mai înainte de excerptarea unor informații – și comentarii – de către Eftimie Murgu din *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen welche jenseits der Donau wohnen*, cartea lui Gheorghe C. Roja din 1808; atacată și incriminată, în repetate rânduri de către S.T., lucrarea este, firește, apărută de către Murgu, cu argumentele bunului simț, al profesionalistului și decenței cercetătorului onest – atribute ce-i lipsesc, o spune direct el, criticului maghiar. Căutând, totuși, a nu coborî nivelul conotațiilor sale – serioase și argumentate științific – la cel al lui S.T., avocatul bănățean îi developează, într-o fină persiflare, lipsa de seriozitate profesională, amatorismul dovedit; punerea la punct este fără dubii: „La p. 150, S.T. îl ceartă grozav pe domnul Roja că ar fi atribuit lui Acropolit câteva vorbe care nu ar putea fi găsite la acesta. Anume spune el că Roja ar scrie la p. 104 cum că Acropolit ar scrie că Petru și Ioan ar fi regi romani. Eu am citit amintita cărțuție a domnului Roja, însă nu am găsit aceste cuvinte, căci cuvintele domnului Roja sunt: «acești eliberatori (anume Petru și

¹⁹ *Ibidem*, pp. 316-317.

Asan) au deveni primii regi ai românilor, fondatorul statului român fiind Asan». Ca atare cuvintele citate de S.T. sunt rediate doar în mod arbitrar. Recunosc că ar fi puțin cam nerușinat să pui în gura scriitorilor de istorie cuvinte pe care ei nu le-au pronunțat; *dar și S.T. trebuie să recunoască că e și mai nerușinat să acuze pe alții de fals datorită imprudenței tale*. Este adevărat că domnul Roja înțelege prin statul român unul roman, însă nu îl specifică anume.

Căci el spune la p. 100 – *il învață tânărul Murgu pe S.T. cum ar fi trebuit să folosească un text editat* –, că în acest sens va folosi mai mulți autori bizantini, printre care și pe *Acropolit*, însă nu specifică nicăieri că ar dori să traducă pe unul sau altul cuvânt cu cuvânt; atunci ar fi fost necesar pentru S.T. să parcurgă menționata carte a domnului v. Roja, *să analizeze și să judece, înainte de a-și începe combaterea sa*. Domnul Roja a dovedit-o doar cu prisosință că numele de „vlah” ar fi necaracteristic acestei națiuni, spunând anume, că el va abandona pe acesta neautentic, folosind pentru acest motiv pe cel caracteristic de români; el a făcut-o pretutindeni, prin urmare și în citarea lui *Acropolit*, fără ca să ne fie permis a-l acuza aci pe acesta de fals. Admit că *Acropolit* să nu-i numească romani, și *Nicetas* îi numește blachi, alții moesi, *care nume sunt neautentice*, putând fi de aceea pe drept cuvânt abandonate.

La p. 152, *disertantul visează* cum că domnul Roja ar fi afirmat că bulgarii au vorbit latinește, căci menționata cercetare tratează despre români și nicidecum despre bulgari, ca atare autorul se putea preocupa prea puțin de bulgari, și de asemenea, în toată lucrarea, nu este nicăieri de găsit exprimarea inventată de S.T.²⁰

Nu sunt singurele paragrafe ale *Combaterii disertației* care „urmărește adevărul”²¹, în timp ce pentru S.T. e simplu „să nu spună numai, ci să dovedească și prin documente”²² – în care Murgu este silit să dovedească netemeinicia așa-zisei critici făcute de S.T. ideilor susținute de Roja, răstălmăcite, trunchiat prezentate, „persecutate” – cum zice Murgu: „Dovada citată de domnul Roja la p. 84, este persecutată *cu tot zelul* de către S.T. În primul rând i se pare suspectă autenticitatea scrisorii lui *Ioniță Caloianul [Kalo Joannes]*, întrucât aceasta deviază de la scrisoarea contemporană; dar era necesar a se lua în considerare neobișnuita deosebire a acelor timpuri – *precizează Eftimie Murgu, care continuă*: Apoi pretinde S.T. că *Ioniță* ar fi fost un slav, care voia să parvină printr-o adăugită origine romană. Însă *Ioniță* era un împărat care își cunoștea națiunea, fiind ca și acesta, cunoscut de către alții; el spune acolo în mod răspicat că el și ai săi sunt urmașii romanilor²³. Este de aceea de presupus, că la timpul acela nu

²⁰ *Ibidem*, pp. 356-357.

²¹ *Ibidem*, p. 352.

²² *Ibidem*.

²³ Alexandru Madgearu, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)* (Institutul pentru Studii Politice și Istorie Militară), Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014

existau îndoieli asupra originii romane a românilor, prin aceea că îndrăzneala ar fi atras mai multă curiozitate, dacă un slav s-ar fi intitulat drept roman, în ciuda notorietății generale, cu atât mai mult cu cât acest fals îl privea pe papă. Este într-adevăr greu de crezut ca un împărat să fi căutat a obține, fără rost, și printr-o înșelătorie bătaoare la ochi, avantajul său; mai probabil este că acesta, *conștient de proveniența sa, a vrut să pună în cunoștință de cauză despre aceasta și pe papă*, lucru care nu era de puțin interes pentru acesta. De asemenea, dacă menționatul împărat nu era roman, atunci nici nu avea vreun motiv să se facă apreciat de papă prin prefăcătorie și înșelăciune – *îi administrează Murgu lui S.T. o probă de intuiție fără de greș în relevarea logică a motivațiilor faptelor trecute*. Căci – *argumentează el în continuare* – unirea religioasă era un mijloc suficient și uman prin care se putea ajunge, fără suspiciuni, la țel. Dacă fiecare monarh care aspira la coroana romană ar fi trebuit să se dea drept roman, atunci și sfântul Ștefan, în ciuda meritelor sale nesfârșite, pentru a avea parte de coroană și-ar fi atârnat sie-și și ungurilor o origine romană. Dar cum s-ar putea crede asta? – *se întreabă, și interoghează, sarcastic, Murgu, pasând balonul în terenul adversarilor, cum s-ar zice...* Ioniță – *își continuă el raționamentul* – nu râvnea poate atât de mult meritul său, *cât la binele națiunii sale prin unirea religioasă*; el a luat chiar măsuri, totuși a fost împiedicat de tulburări interne.

La p. 104 spune domnul Roja, *Asan [=Asanes]* a fost fondatorul statului roman. Și aceasta este în afară de orice bănuială, asta o cred toți acei care cunosc mai bine istoria decât S.T. – *atacă Murgu încă una din scăderile demersului atât de părtinitor al «istoricului» S.T.* Desigur că faptele românilor vor fi căutate în zadar în istoria vechilor romani (ceea ce ar vrea S.T.). Însă ar fi curată prostie să vrei să găsești istoria lui *Asan* în *Iuliu Cesar* sau în *Livius*. Prin această batjocură, lipsită de gust, a vrut S.T. să facă dovada umorului său – *îi concede, în sfârșit, Murgu, o... «calitate» pretinsului istoric maghiar*. Anume el îl batjocorește pe domnul Roja, care îi numește pe valahi români sau romani, întrucât S.T. trăiește cu imaginația demnă de compătimit, cum că i-ar fi prădat cu totul pe români, de naționalitate prin «Dovada» sa, și că i-ar fi transformat în slavi²⁴.

Argumentele de ordin istoric și filologic aduse în sprijinul concepției Școlii Ardelene de către Eftimie Murgu – anume, Petru Maior este citat ca atare în cuprinsul lucrării –, circumstanțiază, cum vedem, existența românilor balcanici, conștientizați în viziunea sa ca aparținând aceluiași neam urmaș al romanității orientale: „Dacă românii de dincolo sunt necunoscuți domnului Thunmann și disertantului, atunci *eu am cu mult mai multe cunoștințe despre aceștia pentru a nu-i semnala ca unul și același popor*”²⁵.

/332 pp./; recent – *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Brill (*East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, vol. 41), Leiden, Boston, 2016 /384 pp./.

²⁴ Eftimie Murgu, *op. cit.*, pp. 353-356.

²⁵ *Ibidem*, p. 320.

Este o aserțiune de certă însemnătate documentară – din perspectiva demersului nostru investigațional –, ce probează situarea problematicii românismului în preocupările cărturarilor români de la începutul veacului al XIX-lea, cu precădere – cum am văzut până acum – a celor transilvăneni sau de obârșie balcanică, creatori ei înșiși sub influența sau în cadrul curentului latinist al Școlii Ardelene. În 1847-1848, de exemplu, cărturarul transilvănean Timotei Cipariu, socotit de către Titu Maiorescu drept „părintele filologiei române”, publică în „Organul luminării”, la Blaj, o parte din lucrarea *Principie de limbă și de scriptură* (completată, apare și în volum, în 1866), în cuprinsul căreia se regăsesc ample trimiteri la Cavalioti, Roja și Boiagi, precum și aprecieri asupra dialectului „moeso-român”, respectiv „dialectul românilor de peste Dunăre, în Bulgaria, Thracia, Macedonia, Thesalia, Grecia și Albania, unde astăzi mai puțini, iar mai demult, neîndoiesc, se aflau într-un număr mai mare”²⁶.

În Principatele Dunărene, interesul conștientizat ca atare, tot mai pregnant și sistematic, pentru istoria și starea cultural-națională a românilor sud-dunăreni, va începe să se manifeste în anii '30 ai veacului al XIX-lea – pe măsură ce prima generație de tineri intelectuali moldoveni și munteni (pașoptiștii) se va racorda la ideile europene noi, progresiste și revoluționare, al căror corolar era afirmarea principiului naționalităților; pe măsură ce la București și Iași vor începe să apară primele ziare și reviste²⁷, cu rol atât de important în vehicularea informațiilor, în formarea mentalităților moderne, în modelarea opiniei publice, a influențării și înseși creării acesteia²⁸; pe măsură ce dincoace de Dunăre își vor duce pașii primii

²⁶ *Apud* – Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I. Ediție îngrijită de Carmen Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987, p. 40; cu alt prilej, acest marcant reprezentant al curentului latinist, arată că „în timpurile mai nouă chiar și moeso-românii noștri s-au săturat de scriptura grecească și au recunoscut necesitatea de a scrie și ei cu litere latine”, exemplificând prin „sistemele ortografice” ale lui Roja și Boiagi – *Ibidem*, pp. 149-150).

²⁷ Stoica Lascu, *op. cit.*, pp. 51-64.

²⁸ *Vezi* – Idem, *Românii balcanici în percepția societății din Principate – în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în Sorin Șipoș (coord.), *Etnie. Națiune. Confesiune–pledoarie pentru o cercetare interdisciplinară* (Universitatea din Oradea. Seria Istorie. VIII), Editura Universității, Oradea, 1996, pp. 58-66. De remarcat faptul că lucrarea lui Daniel Philippide, *Istoria României*, apărută la Leipzig, în 1816, în limba greacă, nu a fost cunoscută de către „istoricii români din cea mai mare parte a secolului trecut [al XIX-lea]”, astfel încât ea nu a putut să-i influențeze în receptarea existenței românilor balcanici – Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*. Studiu filologic, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 33; în subcapitolul Ορχητροπέζ Ρομμουνιαζ (*Locuitorii României*), se relatează, pe larg, despre localizarea lor, a obiceiurilor avute: „Sunt foarte numeroși românii răspândiți dincolo de Dunăre, în Bulgaria, Serbia, Macedonia și până în interiorul Thesaliei și Epirului. Totuși, ei sunt în minoritate față cu bulgarii, sârbii și grecii cu care se află amestecați și se numesc pe ei înșiși până astăzi români (subl.n.), în propria lor limbă română în care s-au introdus multe cuvinte, fraze și idiotizme (*Sic!*) de ale popoarelor cu care conlocuiesc” – *apud* Lazăr Duma, *Părerile lui D. Philippide despre românii din Epir și Macedonia*, în „Convorbiri literare”, XLIII, nr. 8, august 1909, p. 889; *vezi*, în context – Dimitrie

aromâni cu o conștiință națională exprimată ca atare, care nu vor dori să se mai numească nici arnăuți, nici greci, ci români²⁹, atrăgând interesul pentru neamul lor, atât al cercurilor conducătoare cât și al opiniei publice; pe măsură ce tânărul stat modern român își va defini o politică proprie, cu articulații strategice tot mai explicite în spectrul mai larg al românismului, al promovării intereselor sale geopolitice și naționale.

Din perspectiva relevării impactului și a receptării situației românilor sud-dunăreni, la începutul epocii moderne, în Principatele Dunărene – este emblematic apelul lui *Emanuil Gojdu* (1802-1870), „cătră străluciții Boeri a țării Românești și a Moldaviei”.

Iată, un român sud-dunărean (membru de vază al comunității aromâne³⁰ din capitala Ungariei, viitor binefăcător³¹ al românilor transilvăneni) care pledează

Daniel Philippide, *Istoria României*. Tomul I. Partea I. Leiopzig, 1816. Traducere, studiu introductiv și note: Olga Cicanci, Editura Pegasus Press (Colecția *Elenismul în România*), București, 2004 /378 pp. + 14 pp. facs./.

²⁹ În amintitul *Pentaglosar*, finalul *Prologului* „alcătuitorului” N. Ianovici este sugestiv în acest sens: „când cel pe nedrept numit vlah, va fi întrebat, ce neam ești? – răspunde: «eu escu ramanu (autorul era originar din grupul fărșeroților din Albania, care utilizează acest termen – n.n.), sau romanu» «eu sunt, spune, român, adică roman». Dar acei care vorbesc latinește sau italienește, nu se numesc pe ei înșiși români, iar singurii noi am păstrat până acum numele de romani” – *apud* Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 408.

³⁰ Se pare că bunicul pe linie paternă să fi fost unul dintre aromânii moscopoleni refugiați, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, spre părțile ungurești (la Miskolc), apoi așezați în zona Bihorului; tatăl său, Atanasie Popovici Gojdu, se va îndeletnici cu negustoria; pe linie maternă, el se trăgea dintr-o veche familie de români din Bihor – mama sa, Ana, era fiica țaramului înstărit Dimitrie Poinar: „Descendența lui din tată și bunic macedoromân apare destul de clar din dovezile istorice, păstrate până în zilele noastre, înfățișându-l ca pe un vlăstar viguros, răsărit din binecuvântata rădăcină ce a odrăslit și rodul vieții eroice a nemuritorului Mitropolit Andrei Șaguna” – Ioan Lupaș, *Emanuil Gozdsu 1802-1870. Originea și opera sa*, de... membru al Academiei Române. Comunicare făcută în Ședința de la 23 Mai 1940 (Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. *Seria III. Tomul XXII. Mem. 28 /Extras/*), Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1940, p. 689; *Nota bene* însă: atât el, cât și înaltul ierarh al ortodocșilor transilvăneni – mitropolitul Andrei Șaguna – nu fac apel, nicăieri și cu nici un prilej, la obârșia lor, semn al unei solide și fără tăgadă identități și conștiințe naționale românești.

³¹ El va profesa avocatura, devenind, în scurt timp, unul dintre cei mai căutați penaliști din capitala Ungariei; câștiga mai toate procesele, pleda strălucit, intervențiile sale (rechizitorii și pledoariile) erau publicate în revistele de specialitate și indicate drept modele studenților de la Drept; el a fost primul care a înlocuit limba latină cu cea maghiară în intentarea acțiunilor consiliilor judecătorești din Pesta și Buda: „Câștiga mereu procese penale, acest fapt i-a permis lui Gojdu să-și realizeze o situație materială foarte bună. Era proprietarul a două mori cu aburi și președintele proprietarilor de mori din capitala Ungariei. În 1832, a cumpărat cu 30.000 de florini casa din Pesta a lui Wilhelm Sebastian, așezată pe str. Király, iar la puțin ani a cumpărat livezi în întindere de 36.015 stâneni pătrați. În 1854 și-a parcelat locul de casă și a construit un șir de magazine, care și astăzi poartă numele “Pasajul Gojdu” (Gozdsu-udvar). Gojdu a fost un om chibzuit și înțelept, cu spirit comercial atavic, a făcut plasamente serioase, preponderent în imobile și cu valori progresive” – *apud* monografia bilingvă – Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu (1870-1952). A Gozdsu*

întru perpetuarea și cultivarea sentimentelor naționale, de pură esență politică românească, în anul 1829! Nu mai puțin relevabil este și amănuntul că acest apel al avocatului și omului politic de origine aromână din Imperiul Habsburgic a văzut lumina tiparului în prima publicație scrisă în limba română, “Biblioteca românească”, editată la Buda prin, semnificativ, osârdua aromânului Zaharia Carcalechi³²...

Conștient de însemnătatea cultivării limbii naționale, de origine latină a neamului românesc, Em. Gojdu, „jurat a Ungariei la Tabla Krăiască avocat”, deplânge starea culturală și națională neîndestulătoare a românilor, fraze și cuvinte patetice îndemnând pe frații săi munteni și moldoveni la redesteptare națională: „În toate părțile geme sufletul Neamului nostru într'un întunec înfiorătoriu; tristă dormitare sau somn au cutropit naltele românești talente; s'au mai stins oarecând de lume *adoratul* (cu reverință rugatul sau cinstitul) *Neam roman*, și când toți ceilalți credincioși fii ai lui, adevă francii, italianii și spanii înfloresc, numai noi, numai noi românii, pre carii Roma în cel mai călduros al său sân ne-au purtat, *carii cei mai de-aproape a Mamei noastre Roma următori suntem, numai noi, zic, să gemem în deseale mărăcini a întunerecului?* (toate subl. ne aparțin – n.n.). Ci numai acum, acum începe groaznica noapte a se despica – înfiorata a oarbeștiinței întunecime a se răsipi, și cu sburătoare săgeți se arată printre raze lucitoare săpatul mormânt al Neamului. Acolo, acolo în cea groapă, pre carea prin negrijirea cultivării de limbă sa și-au gătit-o, acolo din preună cu limba va putrezii sufletul și estimea Neamului – deacă acum, când se poate, nu se va încunjura lenevirea.

Încă mai o nădejde, mai o încredințare revarsă suptirile sale raze, sub scânteia cea mai din urmă a aceia zace înfricoșătoarea și surpătoarea moarte a

Alapítvány Története (1870-1952) (Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta), f.e., Budapesta-Budapest, 1995, p. 9.

³² Fragmente sunt reproduse în – xxx *Școala Ardeleană*, vol. II..., pp. 559-563. Nici acesta (născut la Brașov, mort la București: 1784-1856) nu va face caz de ascendența sa aromânească, dar întreaga sa activitate va fi pusă în slujba idealului iluminist de conștientizare național-culturală a românilor. Din perspectiva relevării latinității acestora, este de crezut – preluând și accentuând supoziția scrupulosului cercetător, profesorul Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca Luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, Editura Universității din București, 1999, p. 136 – că Zaharia Carcalechi este autorul precizării, într-o notă de subsol (nesemnată) la cunoscuta prelegere a lui Simion Marcovici: „Unii s'au îndeletnicit să arate că suntem cu adevărat strănepoți a romanilor; alții iar și-au căznit mintea în tot chipul ca să dovedească că suntem daci: muncă zadarnică; căci limba, numele, năravurile și chiar portul sunt dovadă netăgăduită pentru cea mai proastă și ticăloasă ființă că ne tragem cu adevărat din romani: arate împotrivorii, de se mai află, că dacii vorbeau limba noastră, sau că cincă oră și zece mi de romană au putut să silească pe daci să-și părăsească limba și numele lor ca să îmbrățișeze pe a le vrăjmașilor lor celor mai cruzi și biruințe li se cade” – *Cuvânt ce s'au zis la deschiderea Școalei Naționale din București, în 1827 Sept. 15. de D. Simeon Marcovici, Profesor de Matematică în numita Școală*, în „Biblioteca românească”. Partea III, 1834, p. 31.

Neamului. – Marele voastre suflete, mărișilor și spre multe puternicilor Boeri, voi vestiților următori a marilor Strămoși Romani, Nobilele voastre cătră Patrie și cătră Nație inimi, de mii de ori arătata și spre facerea de bine aplecata voastră firească simțire, și naționala deosebită iubire – aceasta, aceasta una încă e nădejdea scăpării Neamului de perire. De nu te vei îndura, iubită Nație, spre tine singură, te îngropi însuși prin neascultătoarea ta de rugăciune inimă”³³.

Mândru de originea romană a neamului său, Em. Gojdu pledează prin cuvinte înălțătoare spre susținerea materială de către „luminații boeri” din Principate a actelor culturale ce au menirea ridicării naționale a fraților săi din sudul Carpaților, întregul demers al său stând în relevarea patrioticilor idei susținute de Școala Ardeleană, vehiculate atât de mult și în cercurile comunității aromâne frecventate de el³⁴.

Relevând primejdiile ce stăvilesc afirmarea națională a neamului său, între care nu puține amplificate prin precaritatea mijloacelor materiale existente la dispoziția intelectualilor, Em. Gojdu îndeamnă pe „boerii” din Principate la o mai concretă implicare în susținerea idealului redeșteptării naționale a românilor: „Nu cugetareți generoaselor Suflete, că aceste greotăți vor fi neînvînse, nu! și numai de vreți vrea, credeți, că nici un Neam au putut face aceasta așa de lesne, ca dulcele Neam Romănesc, pre a căruia polire sau cultivire ușoara țesetură a limbei, asemănarea acestia cu limba latină, sororitatea (*Sic!*) ei cu limbele altor neamuri cultivate, foarte ușoară o fac; ci numai se cere, ca voi, vrednicilor Patrioți Boeri! de după credincioasa cătră dânsa fiasca iubire, să faceți o micuță jertfă, carea dulcei voastre mame adecă Nației din marele averi a da puteți; încă și aceea cu dreptul se pofteste, ca arătându-vă fii mulțemitori Naționalei voastre limbi, cu carea toată lumea vă laudă și vă mărește, să ajutați scrierea și tipărirea cărților în limba Patrioticească, să le cetiți cu bucurie și să le faceți cunoscute dulcei voastre Nație; pre învățații Neamului să-i patroniți, și favorisindu-i să-i scutiți, întinzându-le mână de ajutoriu și dându-le ocașie (prilej), ca plăcutele a sudorilor sale fructuri, să le dea spre folositoare gustare Neamului său.

Așa va înflori Nația noastră – *îi îmbărbătează patriotul român originar din Balcani, cetățean al Imperiului Habsburgic, pe conaționalii săi nededulciți încă la conștientizarea însemnătății cultivării limbii și a simțămintelor naționale* – , așa își va câștiga loc între celelalte Neamuri înfloritoare sau cultivate. Și acuma e timpul cel mai îndemânat, când au dat mângăioasa pace Neamului nostru siguritatea Legilor sau a Privilegiilor, a persoanelor și a averilor: deci nu treceți aceasta cu vederea, nu negrijireți acea bună ocașie, carea spre binele de obște e cu totul la îndemânată, și ca umezitul cu sudorile Neamului Pom mai curând să înflorească, pășiți mai nainte cu inimă dreaptă pe calea cea începută, și veți ajunge la pusul afară spre dobândire scop, adecă la întreaga norocire.

³³ *Apud* – Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 715.

³⁴ *Ibidem*, pp. 694-695.

*Aceasta e cea mai învăpăiată a mea Națională dorire, această cea mai înaltă și mai apăsătoare a vieții noastre simțire și a tuturor cugetare, și de voiu putea ajunge aceasta în cât de mică parte, sau încai în atâta, cât prin descoperirea cugetelor mele acestora să pot în unii Patrioți, mai vârtos în aceii, dela carii nu puțin atârnă viața și înflorirea limbei Naționale, cât de mică înboldire și învăpăiere atâta, și a le deștepta inima spre pornirea cătră fericirea de obște, norocos mă voiu ținea, iară mângăierea mea în lume păreche nu va avea. Pentru că nu este mai mare mângăiere, mai adevărată îndestulare, decât simțirea fericirii și a măririi Neamului*³⁵.

Nu știm care va fi fost ecoul³⁶ acestui atât de vibrant apel în sânul destinatarilor din Moldova și Țara Românească. Este însă de presupus că puțini dintre ei vor fi știut că el era emanat din partea unui „aurelian”, a unui român originar din Balcani, care, fără a-și explicita ca atare obârșia – probă a credinței sale, cultivată în spiritul ideilor latiniste ale Școlii Ardelene, întru unitatea neamului românesc în toate încrângăturile lui –, vădea, cum observăm, patriotice disponibilități, native, de mecenat și o propensiune atât de curată – proprie, în deceniile ce vor urma, multor consângeni – spre ridicarea culturală și națională a întregului neam românesc.

Iată însă că nu vor trece mulți ani – și muntenii și moldovenii vor începe să intre în contact direct, și prin intermediul mijloacelor mass-media ale timpului și al lucrărilor de specialitate, cu realitatea existenței ramurilor sudice ale romanității orientale – aromâni, meglenoromâni, istroromâni. Este debutul acum, în deceniul patru al Veacului Naționalităților, al unui proces de mare complexitate, neîntrerupt – până la jumătatea secolului al XX-lea –, respectiv, receptarea și reflectarea la diferite paliere ale societății românești, în conștiința opiniei publice, a problematicii românilor balcanici; a unui proces ce se constituie într-o parte integrantă a istoriei noastre naționale, cu reverberații variabile – dimensionate de incidența factorilor politici, responsabili de interesele superioare ale țării și nației –, ca și de specificul evoluției diverselor interese geo-politice în arealul sud-estului european.

În ordinea cronologică, vlăstarul unuia dintre „boerii” moldoveni – la a căror sensibilizare a simțămintelor naționale apelase aromânul Em. Gojdu, în

³⁵ *Ibidem*, p. 716. În momentul lansării acestui apel, autorul lui pusese, deja, în practică una din cerințele respective – sprijinirea materială a faptelor de cultură națională; anume, subvenționează apariția „Calendarului românesc”, tipărit la Buda (în perioada 1828-1832) de Ștefan P. Niagoe, învățător la Școala Română de la Pesta; volumul pe anul 1830, care s-a păstrat, conține dedicația *Spectabilului și de bun gen născutului domn Emanuel Gojdu, jurat al Ungariei, avocat de Cr. Tablă, cu umilită plecăciune se dedică – apud Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, Calendare și almanahuri românești. 1731-1918. Dicționar bibliografic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 215.

³⁶ Totuși, „El n-a fost lipsit de rezultat: lista abonaților (*prenumeranților*) publicată la sfârșitul volumului IV din „Biblioteca românească” prezintă un spor de 318 inși, pe lângă cei 415 de «prenumeranți» arătați în lista de la sfârșitul volumului II” – Ioan Lupăș, *op. cit.*, p. 696.

1829 (născut la Oradea și ducându-și viața la Budapesta!) –, se va înscrie cu un fapt ce va avea să-i confere o notabilă preeminență; într-adevăr, *Mihail Kogălniceanu* este, se pare – din câte cunoaștem –, primul intelectual din Principatele Dunărene care, în epoca modernă, va scrie despre *valahii transdanubieni*, integrându-i istoriei poporului român. Este vorba despre cunoscuta lucrare din tinerețe a marelui patriot și istoric, apărută în Berlin în 1837, în limba franceză – *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*; cartea a patra a primei părți (*Histoire de la Dacie*) se referă la *Histoire des Valaques transdanubiens jusqu'à la destruction de leur royaume par les Turcs, en 1394*³⁷, capitol „limitat cu justă măsură la epoca în care ei au constituit un stat independent”³⁸; de altfel, această intenție a sa este declarată în chiar primul paragraf al capitolului, când spune că „Nu intră în planul meu de a trata întreaga istorie a acestor valahi până în zilele noastre; nu vreau să vorbesc decât de perioada în care ei au format un stat independent; căci – *își justifică el opțiunea limitativă* –, după ce ei au fost înfrânți de turci în 1394, istoria lor intră în sfera celei a Imperiului Otoman”³⁹. Argumentând ideea continuității românilor pe teritoriul vechii Dacii în mileniul scurs până la cristalizarea statelor feudale, ca și a celei – reieșite logic – a romanității lor, Mihail Kogălniceanu prezenta cercurilor științifice europene și soarta românilor de dincolo de Dunăre (*des Valaques transdanubiens*), preluând tezele învățaților transilvăneni privind originea nord-dunăreană a lor: „După ce Aurelian duse o parte a daco-romanilor în Moesia, acești noi coloni s-au aflat când în puterea barbarilor, când sub dominația romanilor, iar mai târziu sub cea a grecilor, până la sosirea bulgarilor.

Acești romani, *cunoscuți în istorie sub numele de valahi* (subl.n.), de moesieni, și confundați de unii autori cu numele de bulgari, au dat mai mulți împărați la Roma și la Bizanț”⁴⁰. Sunt reiterate evenimentele care au dus la crearea statului Asăneștilor, în baza izvoarelor bizantine (“Trebuie remarcat aici că acest Ioan [=Jean] a fost regele valahilor și a bulgarilor”), asupra cărora nu insistăm; ne interesează, însă, imaginea în care sunt prezentați românii balcanici.

Astfel, și el contestă justetea apelativelor date de către greci – „*Cutzovlaques* sau valahi șchiopi”, categorisite ca fiind simple „porecle în

³⁷ Descrierea completă este *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, par Michel de Kogalnitchean. Tome premier: *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie (1241-1792)*, Librairie de B. Behr, Berlin, 1837 /XX + 472 pp./ (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța posedă, prin achiziție, un exemplar provenind din *Biblioteca D. Caracostea – inv. 2247*); este republicată în – Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. II: *Scieri istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976 – *Livre quatrième*: pp. 67-76.

³⁸ *Ibidem*, p. 696 (*Note și comentarii*).

³⁹ *Ibidem*, p. 67.

⁴⁰ *Ibidem*.

zeflema”, ca și cel de *Çinçari*, cu aceeași tentă depreciativă; adevărata sorginte a acestei denumiri este, în viziunea lui Kogălniceanu – prin lecturarea lui Petru Maior –, de „*Cinciani*, demni descendenți ai ilustrei familii romane Cinciana”⁴¹. Cât privește situația lor după 1394, ei n-au mai putut să rămână independenți, să aibe un stat aparte, continuându-și însă existența în cadrul Imperiului Otoman: “astăzi, ei locuiesc în Tracia și în Macedonia, unde se ocupă cu creșterea animalelor, ei care altădată nu se ocupau decât cu războiul. Ei și-au conservat, totuși, obiceiurile și limba lor, este vorba de limba latină, cu toate că este amestecată cu o mulțime de cuvinte grecești și turcești. În scrisul lor, ei se servesc de alfabetul grec, pe care, prin mijlocirea câtorva semne, l-au adaptat dialectului lor. Sunt cunoscuți – *precizează Kogălniceanu* – sub numele de valahi, cuțovlahi, morlaci, maurovlahi, țințari (pron. Tzintziare); *dar ei, ei se numesc întotdeauna români* [în textul francez = *Români*] și *iau ca o insultă altele denumiri ce li se dau* (subl.n.)”⁴².

Coincidența face ca tocmai în perioada în care Kogălniceanu atesta atât de categoric că vlahii sud-dunăreni „se numesc întotdeauna români”, primul dintre ei care are conștiința neamului său ca atare și o exprimă cu tărie și fără nici un fel de complexitate în Principate – vine să „*respire aerul românesc pe țărmul Dâmboviței*”⁴³.

Este vorba de *Dimitrie Cosacovici* (1790-1868), cel care „Într’ênsul se personifică: ideea românismului dela Pind. El a fost propagatorul și apărătorul cel mai neadormit al acestei idei. Și a consacrat – *spunea poetul și publicistul Grigore H. Grandea, care îl cunoscuse personal, congener al său* – viața întreagă și, în anii bătrâneții, tot credzând că n'a făcut îndestul pentru frați sei dela Pind, le-a lăsat și averea”⁴⁴. Într-adevăr, se poate spune, fără dubii, că prin Dimitrie Cosacovici societatea înaltă din țara Românească intră direct în contact cu realitatea românilor balcanici, cu suferințele și nevoile lor naționale, beneficiind de informații furnizate nu de “greci”, ci de cel care era apelat drept “*Macedoneanul sau Aurelianul*, de care nume el se simțea foarte mândru”⁴⁵.

Este interesantă, instructivă și cu valoare de simbol viața acestui prim apostol al „ideii românismului de la Pind”, exprimată ca atare în Principate –

⁴¹ *Ibidem*, p. 70.

⁴² *Ibidem*, p. 76. („On les connaît sous le nom de Valaques, de Cutzovlaques, de Morlaques, de Maurovlaques, de Țințiare (pron. Tzintziare); mais eux, ils se nomment toujours Români et regardent comme une insulte autres noms qu'on leur donne.”.)

⁴³ Grigore H. Grandea, *Dimitrie Cosacovici*, în „Albina Pindului”, I, nr. 3, 15 iulie 1868, p. 58.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 57.

⁴⁵ C.I. Cosmescu, *Dimitrie Cosacovici și aromânismul* (Academia Română). Extras din Analele Academiei Române. Seria II. – Tom. XXV. Memoriile Secțiunii Literare, Institut. de Arte Grafice „Carol Göbl” S-or Ion St. Rasidescu, București, 1903, p. 304; vezi și – Sterie Diamandi, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, Editura „Cugetarea” P.C. Georgescu-Delafraș, București, f.a. [1940], pp. 265-300 („Din acest studiu am folosit notele pentru portretul de față” – p. 282).

respectiv, în capitala Țării Românești – și, mai ales, motivația ce l-a îndreptat spre București, unde avea să devină, curând, la mijlocul deceniului patru, un apropiat al oamenilor politici importanți, al tinerilor viitori pașoptiști, ajungând până la cabinetul domnitorului Alexandru Ghica (1834-1842).

Fără a intra în detalii⁴⁶, ajunge să spunem că vocația nativă de luptător pentru cauza revigorării naționale a neamului său avea să fie împlinită printr-o instrucție autodidactică însușită în anii șederii la Pesta; era tocmai în perioada când în sânul comunității aromâne de aici se afirma cu putere elementul național, când sub influența curentului latinist, al lucrărilor lui Gheorghe C. Roja și Mihail Boiagi se afirma identitatea de sine stătătoare a membrilor acesteia, în opoziție cu pretențiile și interesele exclusiviste ale grecilor. „Luptele bisericesci din Pesta, între greci și români, luptă la carii asista, desceptară într’ênsul simțimentul românismului”⁴⁷, făcându-l să-și îndrepte pașii spre patria de la nord de Dunăre (sau de dincolo de Carpați, dacă ținem seama că el venea dinspre Ungaria), unde spera să sensibilizeze pe frații săi de aici întru ajutorarea aromânilor, a consângenilor săi din Epir, pe care-i părăsise la vârsta de 12 ani.

Curând, avea să se impună în ochii societății bucureștene, atât în calitate de ofițer al tinerei armate române, cât și ca „aghiotant domnesc” al lui Alexandru Ghica, „care având *óre-care simpatie pentru românii din Turcia* (subl.n.), de órece familia sa era de origine albanesă iar nu grecescă, l-a primit cu drag în armată pe D. Cosacovici și încă cu dreptul de nobil”⁴⁸; gradul și demnitatea publică îi slujeau *macedoneanului* sau *aurelianului* să susțină cu mai mult credit și sorți de izbândă cauza națională a fraților săi, o serie de fruntași politici și personalități muntene fiind deja capacitate în acest sens; iată, colonelul Ioan C. Câmpineanu „ținea fórte mult la acest român din Dacia Aureliană”⁴⁹, după cum „eră iubit de toți boeriă aflaț în armată, Bibesci, Câmpinénu, Filipesci, Mănescu. Am audzit pe

⁴⁶ Vezi și „câteva note biografice ale lui Cosacovici culese dela unii din compatrioții lui”, la V.A. Urechia, *Demetrie Cozacovici*, în *Albumul macedo-român*, Stabilimentul pentru Artele Grafice Socecă, Sandler & Teclu, București, 1880, p. 139: „Cine deja nu cunosce la moral pe acest barbat din fapta cea românească d’a si fi lasat tota averea în favorea culturei naționale a compatrioților sei?”; născut la Aminciu (Mețova; nordul Greciei – n.n.), la 1790, el este crescut de un unchi la Viena, numit Cosacovici, care avea și o casă de comerț: „Contactul cu românii din Viena desteptă în junele Demetrie Cozacovici consciința nationale: elu se simți român și anima lui inceptu a se înflacara de dorul d’a vedé cu proprii sei ochi acé țera unde românii sunt ori cat de apesati de jug strein, totuși stapăni locului, adeca tera romănescă. Ocasieuna i se presentă după 1821. După acéstă dată pare ca alergă dela Viena spre a intra în șirurile primei armate române, după isgonirea domniei grece” (la p. 93 se află și „reproducțiunea unei fotografii” a lui Cosacovici).

⁴⁷ Grigore H. Grandea, *op. cit.*, p. 58; despre „luptele bisericesci de la Pesta”, vezi – I.I. Nistor, *Bisericile și școala greco-română din Viena*, în „Memoriile Secțiunii Istorice”. Seria III. Tom XIII. Mem. 3. *Ședința din 18 Martie 1932*, pp. 69-108 (pp. 1-40 + 4 pl.).

⁴⁸ C.I. Cosmescu, *op. cit.*

⁴⁸ C.I. Cosmescu, *op. cit.*

⁴⁹ *Ibidem*, p. 303.

mulți dzicând – *atestă Grigore H. Grandea* – că era cel mai brav și cel mai inteligent oficer din armată⁵⁰.

Se poate spune, având la îndemână aceste prețioase mărturii de epocă, că receptivitatea dovedită mai târziu de către fruntașii pașoptiști față de problematica românilor balcanici își are sorginea din această perioadă, prin influența directă exercitată de către Dimitrie Cosacovici asupra îmbogățirii bagajului lor informațional. Important este acum faptul că însuși Vodă își manifestă disponibilitatea receptivă și interesul față de existența și nevoile cu care se confruntau conaționalii aghiotantului său; deseale convorbiri pe această temă⁵¹, care se sfârșeau invariabil prin necesitatea implicării domnitorului, nu au fost zadarnice, deși nu s-au finalizat printr-o acțiune practică, acesta însuși, ca și Principatul ca atare, nebeneficiind de poziții care să le permită, atunci, a interveni direct și eficient în sprijinirea ideii de românism dincolo de hotarele țării.

Singulara sursă documentară asupra relevării unui prim interes românesc, la nivelul conducerii Statului cu capitala la București, *vis-à-vis* de vlahii balcanici, este explicită, detaliindu-se și împrejurările în care Dimitrie Cosacovici a prezentat chiar un *memoriu* lui Alexandru Ghica: „Principele Alexandru Ghica simpatisa foarte mult cu dânsul; încurajat de această simpatie, a *presintat în secret principelui un memor asupra românilor de peste Dunăre* (subl.n.). Acesta’i dise să se înțelégă cu Mihail Ghica. Junele român aurelian (trecuse de mult și de a doua junețe, prin 1835-1840 având deja 45-50 de ani! – n.n.) tresări de bucurie, credând că o rază de înviare pôte luci peste pământul fraților sei. Se încela mărinosul june: nu scia că dorul lui este raza, iar acei dela cari începuse a spera erau nori. Vorbi multe și cu foc primului Ministru, atuncea Mihail Ghica; dar acesta în cele din urmă îi zise: Nu este timpul acum să ne ocupăm de asemenea lucruri! Nu vedzi că suntem amenințați chiar noi?”⁵²

Câtă premoniție, cât tragism și – de ce nu – câtă fatalitate exprimă aceste descurajatoare cuvinte ce atestau, totuși, o situație de fapt, venind din partea unei oficialități românești, în jurul anului 1840!

Printr-un straniu joc al întâmplării – iată că prima luare de poziție atestată documentar, printr-o relație memorialistică ulterioară, a oamenilor politici români cu responsabilități oficiale în stat, anticipează, dureros, o constantă a poziției României față de românii sud-dunăreni, manifestă mai ales în momente cheie ale istoriei acestora în contextul celei românești și balcanice; într-adevăr, neputința de a acționa întotdeauna și eficient în sprijinul nevoilor naționale ale sud-dunărenilor „aurelieni” – și în sensul împlinirii aspirațiilor românismului –, a fost determinată de punerea pe prim plan a intereselor superioare ale națiunii, a conservării acesteia și dezvoltării moderne, în împrejurări internaționale dificile, și a protejării Statului

⁵⁰ Gr.H. Grandea, *op. cit.*

⁵¹ C.I. Cosmescu, *op. cit.*, p. 304.

⁵² Gr.H. Grandea, *op. cit.*

ca atare, contextul geopolitic și interferența multiplelor interese ale altor state în zona balcanică acționând restrictiv asupra bunelor intenții, de natură patriotică și națională, ale oamenilor politici români.

Acesta este sensul *à la longue* al amarelor cuvinte spuse de înaltul demnitar român de la 1840, deceniile care vor urma, însumând circa un secol, confirmând, deseori, această tragică particularitate a istoriei românești; este un paradox ce și-a pus pecetea pe întreaga evoluție a raporturilor oficialităților Statului nostru cu românii balcanici, cu ceilalți coetnici sud-dunăreni în general, în condițiile în care, pe de altă parte, aceeași problematică era receptată la parametrii entuziasmului și a însuflețirii patriotice de către opinia publică românească, neîncorsetată în manifestările sale de rigorile politicii de stat.

Demersul lui Dimitrie Cosacovici – membru fondator al Academiei Române, în 1866, reprezentând românitatea sud-dunăreană – nefiind rulat pe un teren politic și psihosocial apt a și-l asuma cu concretețea însoțitoare în asemenea cazuri – autorul atât de înflăcărat al memoriului nu va dezarma în continuarea lucrării sale naționale; el își va înainta însă demisia din armată la începutul domniei lui Gheorghe Bibescu (1842-1848), nefiind de acord a fi trimis să studieze arta militară în Rusia („Fiul Pindului când află de acastă favoare princiară, el care nu suferia nici cum moscovitismul, strigă indignat: «Ce să caut în Rusia? Să învăț eu pe ruși? Nici o dată!» și refuză. Din această cauză fuse sforțat să iasă la pensie”⁵³).

Acest demers se va manifesta însă în anii '50-'60 ai veacului – cum vom vedea – ca un factor potențator de conștientizare a mediilor politice și jurnalistice (acestea din urmă ilustrându-l deja din anii '40⁵⁴) ale societății românești față de nevoile și viitorul național-cultural al ramurii balcanice a românismului.

În deceniul premergător Revoluției Române de la 1848-1849, primele publicații românești din Principate vor consemna, tot mai des, cititorilor fapte din trecutul istoric al vlahilor ori mostre de literatură populară în „dialectulu macedonicu”.

Astfel, în cuprinsul reportajului asupra unei călătorii a regelui elen Othon prin țara-i adoptivă, în 1839 – inserat la rubrica *Feileton* a gazetei ieșene „Albina

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Vezi, în acest sens – Morangiés, *Les Romounis de l'Anovalachie. Români din Anovlahia* /text bilingv/, în „Spicuiitorul moldo-român”, iulie, august, septembrie 1841, pp. 1-16 (este o prelucrare semnată Morangiés, după Pouqueville); de asemenea, vezi – *Români dein Grecia*, extras dintr-o călătorie a profesorului Fallmerayer (München), în ziarul din Blaj „Organul luminării”, I, 1847, pp. 287-288; sub același titlu, un extras din William M. Leake, pp. 275-276, 281-282; în același an, gazeta editată de Timotei Cipariu inserează mai multe texte *In Dialectulu macedonicu* – *Ibidem*, nr. X, 8 martie 1847, p. 48, nr. VI, 8 februarie 1847, pp. 25-26; în nr. XXII, 31 mai 1847, p. 111, este inserată în aromână o povestire indiană sub titlul *Una mushata enumeracie* (vezi, de asemenea, un amplu *Necrolog*, însoțit de precizarea: „Din trei isvórá primirăm știrea despre mórtea lui Dr. Roja”, în „Gazeta de Transilvania”, X, nr. 22, 17 martie 1847, p. 88).

românească” –, cititorul lua cunoștință și despre etnia unor supuși ai suveranului descălecat din Bavaria, așa-zișii „greci”, dintr-un segment al călătoriei, nefiind altceva decât reprezentanții romanității balcanice: „A doua zi au urmat călătoria spre Molo de unde se vede muntele Parnasu cu vârful cel acoperit de ninsoare. Calea trece prin cele mai romantice șesuri întrerupte de copaci, de stânci, riurele și rediuri, care toate aceste să învioșă de cetele păstorilor și a setenilor viniți de departe ca să zică: Vivat Riga Elenilor! În mare depărtare de la Molo strălucii călători sau întâmpinat de o mulțime de săteni și de fete în haîne de sărbătoare. Ei îndată au pus mâna pe frâul cailor și cu greu să mulțamea uniî de a să atinge de scări seu numai de caii. Nu ați ostenit? iau întreat Riga. «O! nici cum, ba încă la Palati avem gând să vă cântăm și să dănțuim [»]. În apropierea acestui mare sat să afla toți săteni înșărați lângă un arc de triumf făcut din dafini și înfrumusețat cu flori și roze, fiind fieștecare lăcuitor în mână un ram de dafin seu de olivî. Îndată ce au încetat o mică ploae, cete de tineri au înformat un danț cântând versul următor, carile vadește cumcă *acele mai frumoase fete a Grecii să găsească la poporul românilor machedoni ce i zic și koço-vlahi, cari români, în zilele împăratului Aurelian dișterândușă din Dachia, au trecut până în Machedonia unde să află așezați și trăesc din păstorie și negușitorie* (subl.n.)”⁵⁵.

Observăm, așadar, că această primă menționare în presa românească a existenței urmașilor romanității balcanice este percepută ca o identificare a lor cu neamul românesc ca atare⁵⁶ – percepție ce se va transforma, pe măsura înmulțirii informațiilor, într-o expresie a unității de neam și limbă a romanității moderne; în același timp, relatarea developează, cu premoniție, dualitatea simțămintelor naționale ale „cuțovlahilor”, ale aromânilor trăitori în teritoriile elene, atașamentul firesc al acestora față de Statul Grec contrapunându-se, în deceniile ce vor urma, revelării apartenenței lor la identitatea etnolingvistică și național-culturală românească, fapt ce va marca veritabile tragedii, pe fondul politicii de elenizare/deznaționalizare promovate de autoritățile și șovinistii greci.

„Versul următor”, menționat în text, este inserat în finalul relatării – din păcate doar în transliterare literară, privându-ne de o primă mostră, consemnată în presa românească a timpului, de „cântec” popular dialectal (deși este pus sub titlul

⁵⁵ xxx, *Călătoria lui Riga Oton prin Grecia*, în „Albina românească”, X, nr. 57, 20 iunie 1839, p. 237.

⁵⁶ Un călător englez (G.F. Bowen) – a cărui mărturie a fost relativ recent redată circuitului științific –, contemporan cu menționatul rege al elenilor, trecând, în 1849, prin Tesalia și Epir, îi întâlnește și el pe vlahi, despre care are cunoștințe etnoistorice temeinice, inclusiv sorginea geografică: „Valahii care sălășluiesc în Grecia și Turcia își au obârșia în migrațiile care au părăsit malurile Dunării în Evul Mediu. Ca și compatrioții lor din Țara Românească, ei aparțin bisericii grecești și și-au păstrat limba, o latină scăpătată, foarte asemănătoare cu italiana, dar amestecată cu multe cuvinte slave” – Andrei Pippidi, *Vlahii din nordul Greciei în secolul al XIX-lea – încă o mărturie*, în xxx *Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani*, Fundația Culturală Română (Seria *Colocvii*), f.l. [București], f.a. [1992], p. 11.

Cânticul unui june grec, este vorba, se înțelege, de un „june român”, ce-și cântă dragostea pentru tânăra ce-o dorește a-i fi mireasă, temă comună în lirica aromânească⁵⁷).

Treptat, opinia publică din Principate începe să fie familiarizată cu trecutul istoric al vlahilor balcanici, designați exclusiv sub apelativul de *români*; la începutul anilor '40, presa din Iași, București, Brașov, Blaj acordă o semnificativă atenție cunoașterii istoriei lor, integrată ansamblului neamului românesc: „Românii, cari după deosebitele provincii ce lăcuiesc, se numesc români, moldoveni seaŭ dacieni, adecă din Dacia”, au frați de-ai lor și pe cei care, „transplântată în Misia” de către Aurelian, separați de „maica patrie”, au mers în munții Macedoniei “să caute o viață măi potrivită cu deprinderile lor cele vechi: acele a unui popor păstoriu și resboinic”; este vorba de “acești români [care] însuflețiți de dorul independenței foarte mult aŭ contribuit la renașterea Greciei de astăzi”⁵⁸.

Pe baza prelucrării volumelor de călătorie ale diplomatului francez „de Puchevil”, publicate în anii '20 ai secolului al XIX-lea⁵⁹, este sintetizată istoria vlahilor balcanici – „megalo-valahitii, ce lăcuiesc în zilele noastre munții cei înalți a Pindului”, socotindu-se, „fără a da vre o dovadă istorică”, descendenți ai legiunilor conduse de Pompei, respectiv „valahii-masareți, re-urzorii de Moshopoles, căria dederă numele de Voshopolis, politie de păstori”. Pe parcursul a mai multe pagini, sunt date și informații privind ocupațiile, trăsăturile morale, structura socială a acestor vlahi, a căror principală ocupație era creșterea ovinelor: “Turmele se cațără în coloane unde sosesc pe coastele munților; sunetul talangelor de la țapi și de la berbeci, sbierarea vitelor de tot feliul, acampaniază lungul șir al călătorilor Pindului, cari cu alor împoporare de vară acopăr șășurile Macedoniei; bătrâni, junii, bărbații, femeii, fete, copii merg încunjurați de dobitoace domestice, de cai puternici și de catări încarcați de pojijii, deasupra cărora cântă cucoșul, ceasornicul bordeilor, fețele tuturor strălucesc de sănătate, plini de nedejde merg să caute îmbelșugarea și o climă măi blândă sub corturi, și cea măi mare parte în sate unde și aŭ lăcuințele lor de earnă. Dacă înfățișare lor nu ar fi pacinică și păstorească, văzind neștine aceste coloane mișcătoare, ar gândi că să află în timpurile când Meazanoapte răvărea popoarale ei cele sterpitoare asupra țarilor nenorocite de Ameazăzi.

Asfel este *tabloul adevărat a românilor statornici și al românilor nomazi, ce vețuesc neștiuți de atâtea vecuri pe muntele Pindul* (subl.n.), ne având altă

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 237-238.

⁵⁸ Morangiés, *op. cit.* Articolul este inserat și în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, V, nr. 29, 20 iulie 1842, pp. 228-232; nr. 30, 27 iulie 1842, pp. 233-237; fragmentar este reluat și în „Gazeta Transilvaniei”, VI, 1843, pp. 399-400, precum și în „Universul”, III, nr. 51, p. 204; nr. 52, 28 decembrie 1847, pp. 205-208.

⁵⁹ Vasile Tega, *Aromânii văzuți de călători francezi*, în „Buletinul Bibliotecii Române” (Institutul Român de Cercetări – Freiburg-Germania), vol. XI (XV) – Serie nouă, 1984, pp. 85-216.

ambiiție ce numai a petrece o viață simplă și pacinică de miș de oriș mai fericită decăt popoarăle neliniștite și neastămpărate, ce caută pretutindenea norocirea și nu o află nicăirea!”⁶⁰

Lectorilor moldoveni li se explicitează faptul că primii mari oameni politici și „de oaste” ai Greciei moderne nu sunt proveniți din rândul etnicilor grecilor, ci sunt „românî-anovlahî”, cu toate că aceștia erau „măi puținî la număr decăt grecî”. Printre aceste personalități, sunt enumerați Colleti, născut la Calarita, „politie de români împoporată”, deținător al mai multe funcții la Atena, „și acum ambasador a craiului Greciei la Paris”; Vlahopolo, „acuma ministru de resboi”; Colocotroni, “cel întâi făptuitorî slobozeniei, și care pentru a sa naționalitate se cheamă în Grecia Vlahos”; apoi, Caraiscachi, Vlaho Toader, Delianu Țapu, Vlahava, Jaca, Cionga, Cațandoni ș.a.; este menționat și „Baronul Sina, asemenea român de nație, este socotit din cei întâi bancherî a Europei”. În finalul acestui documentar istoric, autorul inserează un

TABLO STATISTIC

a românilor Greciei, dupre calculul apropiatoriî a lui Pucvil

Împoporarea deosebitelor cantoane

Malacasițiî seaș calaritiotiî	12.825
Aspropotamițiî	11.150
Mezzovițiî	9.350
Zagorițiî	5.650
Valahî statornici	38.978
Bobieniî seaș Bomaî ce sunt acum amestecați cu grecî și albanezî creștini formează trei semințiî	10.995
Dasarețiî seaș masarețiî ce sunt valahî Macedonieniî cătră care trebue a să alătura și patru miș nomazi	18.500
Totalul general al populației valahice în Grecia continentală este de	74.470 ⁶¹

Paralel cu aceste prelucrări istorice, într-o cunoscută gazetă românească din Transilvania sunt publicate mai multe mostre de literatură populară „în dialectulu macedonicu”, sugestive pentru interesul ce-l acorda mentorul publicației, filologul Timotei Cipariu, cunoașterii tuturor tulpinilor urmașilor romanității răsăritene⁶².

⁶⁰ Morangiés, *op. cit.*, p. 13.

⁶¹ *Ibid.*, p. 16.

⁶² Ele ilustrează – prin două astfel de mostre literare – tendința latinizantă a principiilor filologului transilvănean; prima este însoțită de o notiță cu exemplificarea unora dintre cuvinte, iar parabola

Cu anii 1848-1849, se deschide un nou capitol în istoria românismului – dens din perspectiva relevării substanței sale la nivelul opiniei publice și a ansamblului societății românești nord-dunărene, perioadă demarată sub semnul interesului manifestat acut din partea revoluționarilor pașoptiști, al făuritorilor Statului modern român față de problematica național-cultural tot mai complexă a multiplelor tulpini românești.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte, Vasile, *Român, românesc, România*. Studiu filologic, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Berényi, Maria, *Istoria Fundației Gojdu (1870-1952). A Gozsdu Alapítvány Története (1870-1952)* (Publicație a Societății culturale a românilor din Budapesta), non publisher, Budapesta-Budapest, 1995.
- xxx *Călătoria lui Riga Oton prin Grecia*, în „Albina românească”, X, nr. 57, 20 iunie 1839.
- Cipariu, Timotei, *Opere*, vol. I. Ediție îngrijită de Carmen Gabriela Pamfil. Introducere de Gavril Istrate, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987.
- Cosmescu, C.I., *Dimitrie Cosacovici și aromânismul* (Academia Română). *Extras din Analele Academiei Române. Seria II. – Tom. XXV. Memoriile Secțiunii Literare*, Institut. de Arte Grafice “Carol Göbl” S-or Ion St. Rasidescu, București, 1903.
- Duma, Lazăr, *Părerile lui D. Philippide despre românii din Epir și Macedonia*, în „Convorbiri literare”, XLIII, nr. 8, August 1909.
- Grandea, Grigore H., *Dimitrie Cosacovici*, în „Albina Pindului”, I, nr 3, 15 iulie 1868.
- Isar, Nicolae, *Principatele Române în epoca Luminilor (1770-1830). Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, Editura Universității din București, 1999.
- Kogălniceanu, Mihail. *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens, par Michel de Kogalnitchean*. Tome premier *Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie (1241- 1792)*, Librairie de B. Behr, Berlin, 1837.
- _____, *Opere*, vol. II. *Scieri istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.
- Lascu, Stoica, *Romanitatea balcanică în conștiința societății românești până la Primul Război Mondial*, Editura România de la Mare, Constanța, 2013.
- _____, (coord.), Marian Zidaru, George Lascu, *Românii balcanici (aromânii și meglenoromânii) în Arhivele Naționale Britanice (1850-1950)* (Societatea de Cultură Macedo-Română), Editura Etnologică, București, 2016.
- Lupaș, Ioan, *Emanuil Gozsdu 1802-1870. Originea și opera sa, de... membru al Academiei Române. Comunicare făcută în Ședința de la 23 Mai 1940* (Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III. Tomul XXII. Mem. 28 [Extras]), Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1940.
- Madgearu, Alexandru, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)* (Institutul pentru Studii Politice și Istorie Militară), Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014.

cealaltă este transliterată – *Curiosita si avde nale (Curiositatea de a audî lucruri nóa)*. În dialectul macedonicu, în „Organul luminării”, I, nr. VI, 8 februarie 1847, pp. 25-26; respectiv, *Dicumu face omlu, afla* (In Dialectulu macedonicu) – *Ibidem*, I, nr. X, 8 martie 1847, p. 48.

- Maier, Petru, *Scrisori și documente inedite*. Ediție îngrijită, prefață, note și indici de Nicolae Albu, Editura pentru Literatură, București, 1968.
- Morangiés, *Les Romounis de l'Anovalachie. Românii din Anovlahia* [text bilingv], în „Spicuitorul moldo-român”, iulie, august, septembrie 1841.
- Murgu, Eftimie, *Scrieri*. Ediție îngrijită cu o introducere și note de I.D. Suciu, Editura pentru Literatură, București, 1969.
- Nistor, I.I. *Bisericile și școala greco-română din Viena*, în „Memoriile Secțiunii Istorice”. Seria III. Tom XIII. Mem. 3. *Ședința din 18 Martie 1932*, pp. 69-108 (pp. 1-40 + 4 pl./).
- Papacostea, Victor, *Civilizație românească și civilizație balcanică*. Studii istorice. Ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea-Danielopolu. Studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Eminescu (Colecția *Biblioteca de filozofie a culturii române*), București, 1983.
- Pippidi, Andrei, *Vlahii din nordul Greciei în secolul al XIX-lea – încă o mărturie*, în xxx *Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani*, Fundația Culturală Română (Seria *Colocvii*), f.l. [București], f.a. [1992].
- xxx *Școala Ardeleană*. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Floarea Fugariu. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Editura Minerva, București, 1983.
- Tega, Vasile, *Aromânii văzuți de călători francezi*, în „Buletinul Bibliotecii Române” (Institutul Român de Cercetări – Freiburg-Germania), vol. XI (XV) – Serie nouă, 1984.
- Tulbure, Gheorghe, *Coloniile macedo-române din Ungaria și tinerețea metropolitului Șaguna*, în „Luceafărul”, VIII, nr. 5, 1909.
- Urechiă, V.A., *Demetrie Cozacovici*, în *Albumul macedo-român*, Stabilimentul pentru Artele Grafice Socecă, Sandler & Teclu, București, 1880.